

Ibn Rušd – Averroes

FILOZOFIJA I RELIGIJA

KITAB FASL AL-MAQAL

[Stav božanskog zakona spram filozofije]

UDK 28-1

Poslanica pred nama odgovor je Ibn Rušda, na Zapadu poznatijeg kao Averroes, na pitanje koje se u svim vremenima uvijek iznova nameće i potencira, a to je da filozofija kao racionalan metod doseganja istine nije kompatibilna s učenjima objavljene vjere, a prema nekim ekstremnijim stavovima vjera u potpunosti odbacuje filozofski metod. Ibn Rušd, nasuprot ovih stavova, iznosi veoma jasne dokaze u prilog filozofije, pritom dokazujući da vjera, štaviše, poziva i afirmira filozofski metod.

Ključne riječi: Ibn Rušd, Averroes, filozofija, vjerovodstvo, šerijat

This treatise is an answer from Ibn Rushd, more known in the West as Averroes, to a problem that re-poses itself in every epoch and which states that philosophy as a rational method of reaching the truth is not compatible with the teaching of revealed religion, and that, according to some more extreme views, religion totally rejects philosophical method. In opposition to these views, Ibn Rushd presents clear evidence in favour of philosophy, proving at the same time that religion even calls to philosophical method and affirms it.

Keywords: Ibn Rushd, Averroes, philosophy, religious law, shari'a

Evo kako kazuje vrhovni pravnik, istaknuti učenjak i glavni sudija¹ Ebu Velid Muhamad ibn Ahmad ibn Muhamad ibn Ahmad ibn Rušd:

Slava i hvala pripadaju jedino Allahu Uzvišenom, i neka su blagoslovi, salavati i selami na Muhammeda, Njegovog odabranog i voljenog Slugu i Poslanika. Svrha ove rasprave jest da istraži jesu li, sa stajališta Zakona², istraživanje i proučavanje filozofije³ i logike dozvoljeni ili su, pak, zabranjeni, jesu li opasni⁴ ili su naređeni, bilo u smislu preporuke bilo kao obaveza.

Poglavlje prvo

[Zakon drži filozofsko proučavanje obaveznim]

[Ako je teleološko proučavanje svijeta filozofija, i ako Zakon naređuje takvo jedno proučavanje, onda Zakon naređuje filozofiju.]

Mi kažemo: Ako se prakticiranje *filozofije* svodi na proučavanje svih postojećih bića⁵ i razmišljanje o njima u smislu indikacija ili znakova⁶ o Umjetniku – njihovom Začetniku, Tvorcu, Kreatoru – tj. budući da su ona produkti umijeća (jer bića samo ukazuju na Umjetnika putem naše spoznaje o umijeću⁷ sadržanom u njima; i ukoliko je to znanje potpunije i savršenije, utoliko potpunije i savršenije postaje i znanje o Umjetniku, Začetniku, Tvorcu⁸), i ako Zakon ohrabruje i podstiče takvo jedno proučavanje i razmišljanje o bićima, tada je očigledno da je ono što ovaj pojam predstavlja ili obavezno⁹ ili preporučeno¹⁰ Zakonom.

[Zakon naređuje takvo jedno proučavanje.]

Da Zakon uistinu poziva na proučavanje i razmišljanje o bićima te na traganje za spoznajom o njima putem razuma, jasno je iz nekoliko

ajeta Knjige Božije, Slavljen i Uzvišen je On, kao što su sljedeći:

فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

Zato primite pouku, o posjednici opažanja! (59:2)

Ovaj ajet predstavlja tekstualni autoritet koji ukazuje na obavezu vjernicima i ljudima od razuma da koriste racionalno zaključivanje ili kombinaciju racionalnog i pravnog zaključivanja. U još jednom primjeru Allah kaže:

لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ

Zar neće pogledati carstvo nebesa i Zemlje i šta je stvorio Allah od stvari... (7:185)

Ovdje Allah, dž.š., ne samo da podstiče i naglašava važnost promatranja sveukupnosti bića nego smatra ovaj proces obaveznim. S druge strane, Allah, Uzvišeni, podučava nas da je jedan od onih kojima je On osobito ukazao čast ovakvom vrstom znanja bio Ibrahim, a.s., jer Uzvišeni kaže:

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ

I tako pokazasmo Ibrahimu carstvo nebesa i Zemlje da bi bio od onih što čvrsto vjeruju. (6:75)

Allah, dž.š., također kaže:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ۖ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ۖ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ۖ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ

Pa zar neće pogledati kamilu, kako je stvorena? I nebo, kako je uzdignuto! I brda, kako su postavljena! I Zemlju, kako je prostrta! (88:17–20)

¹ Faqiyah adžal allama sadr kabir qazi adal.

² *Šerijat* – vjerezakon ili put (dalje u tekstu koristit će se ili Knjiga ili Zakon, ovisno o kontekstu – op. pr.)

³ Ovdje se pod filozofijom smatra u širem kontekstu i filozofija prirode, tj. ono što danas zovemo prirodne znanosti.

⁴ *Mahduur*.

⁵ Arapski pojam *modžudāt*, što ga Ibn Rušd koristi, obuhvata ne samo sva živa bića nego sve stvari općenito, i živo i neživo, zapravo sve ono što je Bog stvorio i što kao takvo egzistira.

⁶ *Delalat*.

⁷ Regularnosti i obrasci – *masnuāt*.

⁸ *Saneh*.

⁹ *Wadžib*.

¹⁰ *Mandub*.

I On kaže:

وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

...i razmišljaju o stvaranju nebesa i Zemlje... (3:191)

I slično u mnogim drugim ajetima.

[Ovo proučavanje mora se provoditi na najbolji mogući način, demonstrativnim zaključivanjem.]

Budući da smo utvrdili da je Zakon učinio obaveznim proučavanje bića putem razuma, kao i razmišljanje o njima i izvlačenje pouke, i s obzirom da razmišljanje nije ništa drugo do izvođenje zaključaka o nepoznatom¹¹ iz poznatog, a budući da je to logičko zaključivanje, odnosno tumačenje, ili se provodi logičkim zaključivanjem¹² kojeg zovemo dedukcija¹³, otuda smo obavezni da provodimo naše proučavanje racionalnom dedukcijom¹⁴. Dalje je očigledno da je ovakav način detaljnog proučavanja¹⁵, a kojem nas Zakon poziva i potiče, najpotpuniji oblik proučavanja koji se koristi najpotpunijim oblikom zaključivanja, odnosno dedukcijom koju nazivamo logička demonstracija ili demonstrativno zaključivanje.¹⁶

[Kako bi ovladao ovim alatom religijski mislilac mora prethodno proučiti i naučiti logiku, isto kao što pravnik prethodno mora proučiti i naučiti metodu pravnog zaključivanja. Ovo ni po čemu nije uopće ili više krivovjerno u prvom slučaju nego je to u drugom. Osim toga, logika se mora učiti od drevnih učitelja, bez obzira na činjenicu da oni nisu bili muslimani.]

Dakle, Zakon nas jasno poziva demonstrativnom znanju, odnosno spoznaji i gnozi¹⁷ Allaha i Njegovih bića¹⁸. Međutim, dužnost svakoga ko želi da demonstriranjem dođe do spoznaje Allaha, Uzvišenog, i svih bića¹⁹, jest

da prvo shvati prirodu, tipove i vrste demonstrativne dedukcije²⁰, njihove uvjete i granice važenja, kao i načine na koje se demonstrativna dedukcija razlikuje od dijalektičke dedukcije²¹, retoričke dedukcije²² i sofistčke dedukcije²³. Ali ovo je nemoguće osim ako prethodno nije naučio šta je zaključivanje uopće, koje su njegove varijante te koje su varijante valjane a koje nisu. A ovo, opet, nije moguće osim ako prethodno nije naučio sastavne elemente zaključivanja dedukcijom, tj. premise i njihove različite vrste. Prema tome, za vjernika koji vjeruje u Zakon i pokorava se njegovoj naredbi da proučava bića, obaveza je da prije tog svog proučavanja stekne znanje o ovim stvarima – logike, zaključivanja – s obzirom na to da one imaju isti status u teorijskim proučavanjima kakav alati imaju u praktičnim aktivnostima.

Ovo možemo shvatiti na primjeru prakse pravnik koji izvodi naredbe provodeći *tafaquh*²⁴ iz *ahkama*²⁵. Jer, kao što pravnik za sebe izvodi zaključak iz Zakona kako bi uspješno proveo *tafaquh* (dakle, izveo nove valjane naredbe koje zahtijevaju vrijeme i okolnosti), on je obavezan da prethodno stekne znanje o pravnim analogijama ili silogizmima, odnosno o njihovim različitim tipovima te uvjetima njihove valjanosti, odnosno nevaljanosti – na isti način bi tragalac spoznaje o Allahu trebao izvesti zaključak iz naredbi u kojima se poziva da proučava bića da je i on obavezan da stekne znanje o racionalnoj dedukciji²⁶ i njenim vrstama. Štaviše, on – tragalac znanja o Allahu – polaže veće pravo na racionalnu dedukciju i njene različite vrste nego pravnik, jer ako pravnik izvodi zaključak o obavezi stjecanja znanja o zakonskoj analogiji²⁷ iz Allahova kazivanja: *...i da se pouče posjednici razuma* (38:29), koliko onda više odgovara i

¹¹ *Madžbul.*

¹² *Estenbat.*

¹³ *Qiyas.*

¹⁴ *Qiyas-i-aqli.*

¹⁵ *Nazar.*

¹⁶ *Burban.*

¹⁷ *Marifet.*

¹⁸ V. fusnotu 4.

¹⁹ V. fusnotu 4.

²⁰ *Al-Qiyas-al-burbani.*

²¹ *Al-Qiyas-al-jadali.*

²² *Al-Qiyas-al-khitabi.*

²³ *Al-Qiyas-al-mughalati.*

²⁴ *Tafaquh* je arapski pojam koji se odnosi na izvođenje i primjenu božanskih naredbi prema zahtjevima vremena i okolnosti.

²⁵ *Abkam* su naredbe koje su eksplicitno date u Kur'anu i sunnetu Božijeg Poslanika, s.a.v.a.

²⁶ *Al-Qiyas-al-aqli.*

²⁷ *Al-Qiyas-al-faqihi.*

pristaje tragaocu spoznaje o Bogu²⁸ da izvede iz ovog ajeta obavezu stjecanja znanja o racionalnoj dedukciji.

Nemoguće je iznijeti sljedeći prigovor: “Budući da racionalna dedukcija nije bila utemeljena u ranim danima islama, tj. među prvim muslimanima, ne čini li je to – njenu praksu – novotarijom?” Kao odgovor na ovaj prigovor možemo reći da ni pravna analogija nije bila utemeljena u ranim danima islama, pa ipak je niko ne smatra novotarijom. Prema tome, onaj ko iznosi prigovor treba na isti način misliti i o razmatranju racionalne dedukcije. (Postoji razlog ovome, ali ovdje nije mjesto da se on iznosi.) Kako god, većina učenjaka među muslimanima odobrava i podržava racionalnu dedukciju, osim male grupe onih koji slovo riječi doslovno razumijevaju²⁹.

Sada kada smo utvrdili da nam je traganje za racionalnom analogijom i njenim različitim vrstama Zakon učinio obaveznim – baš kao što je to slučaj s pravnom analogijom – jasno je da, ako niko od naših predaka nije uložio trud da se pozabavi njome, mi moramo započeti s njenim proučavanjem i stjecanjem znanja o njoj tako da svaki nasljednik nastavi, uz pomoć svog prethodnika, tamo gdje je ovaj stao, sve dok to znanje ne bude potpuno. Jer, vrlo je teško, gotovo i nemoguće, da jedna jedina osoba sama, vlastitom snagom, stekne sve znanje u vezi s racionalnom analogijom, baš kao što je nemoguće pojedincu da otkrije sve znanje koje mu je potrebno u svrhu pravnog zaključivanja, sa svim pratećim aspektima koje je neophodno poznavati prilikom tog zaključivanja. U slučaju racionalne dedukcije ovaj je zadatak još teži.

Međutim, ako je neko drugi već učinio kakav istaknut rad na ovom polju, onda je jasno da taj rad trebamo

iskoristiti za vlastite svrhe, ne gledajući pri tome pripada li taj neko našoj ili nekoj drugoj religiji. Jer se korisnost instrumenta kojim se usavršava unutarnje pročišćenje ne mijenja time što je u našim rukama ili u rukama stranaca, ako posjeduje kvalitete istinitosti i valjanosti. Dakle, ako je uvjet valjanosti zadovoljen, onda možemo koristiti taj instrument za pospješivanje unutarnjeg pročišćenja čak i kada dolazi od drevnih naroda, koji su prethodili islamu. Vidimo da su drevni narodi provodili obimna i detaljna istraživanja u ovom pogledu. Stoga je vrlo važno za nas da požurimo ka njihovim knjigama te ih pažljivo i pomno proučimo kako bismo saznali o čemu su ovi ljudi pisali; pa, ako su svi njihovi stavovi, tvrdnje i odgovori na pitanja koje su iznijeli u svojim knjigama tačni, moramo ih usvojiti, a ako ima ičega netačnog, onda moramo biti oprezni u vezi s time.

[Nakon logike moramo preći na detalje filozofije. I ovdje moramo učiti od svojih prethodnika, baš kao u matematici i pravu. Prema tome, potpuno je pogrešno zabranjivati proučavanje antičke filozofije. Šteta koja bi pri tome mogla nastati je slučajna, baš kao što je to slučaj s uzimanjem lijekova, pijenjem vode ili proučavanjem prava.]

Kada smo jednom završili ovu vrstu proučavanja te stekli instrumente uz pomoć kojih smo sposobni promišljati o bićima s ciljem prepoznavanja i spoznavanja znakova umjetnosti u njima – jer onaj koji ne razumije umjetnost ne razumije ni produkt umjetnosti, a onaj ko ne razumije produkt umjetnosti³⁰ ne razumije ni Umjetnika³¹ – trebamo započeti s proučavanjem bića onako kako smo naučili iz vještine demonstrativnog zaključivanja o kreaciji³².

²⁸ *Arif.*

²⁹ *Al-Nasus.*

³⁰ *san'at*

³¹ *mozuu*

³² *dalalat-i san'at*

Štaviše, jasno je da ovaj cilj prilikom proučavanja bića možemo na najbolji mogući način ostvariti isključivo putem sukcesivnih ispitivanja jednog čovjeka za drugim i da pri tome onaj koji dolazi posljednji koristi pomoć svog prethodnika na tom svom zadatku. Ovaj problem možemo razumjeti na dva primjera. Prvi je primjer vještine rada s brojevima – matematika. Drugi je vještina astronomije. Ako jedna jedina osoba hoće, sama za sebe, da dozna veličinu nebeskih tijela, njihove oblike i njihova međusobna rastojanja, ona to ne bi bila u stanju uraditi – naprimjer, da spozna proporcije Sunca prema Zemlji ili druge činjenice o veličinama i smjerovima zvijezda i planeta – čak i kada bi ta osoba prirodno bila najinteligentnija od svih ljudi, osim putem objave ili nečega sličnog objavi. Uistinu, kada bi se takvoj osobi kazalo da je Sunce 150 ili 160 puta veće od Zemlje, ona bi smatrala da je taj sud ili osoba koja ga iznosi produkt ludosti, iako je ovo činjenica koja je demonstrirana u astronomiji tako sigurno da niko ko je upućen u ovu znanost ne sumnja u nju.

Ali ono što još više traži usporedbu s vještinom matematike u ovom pogledu jeste vještina načela zakona, odnosno prava³³; jer je izučavanje samog prava upotpunjeno tek nakon dužeg vremenskog perioda. Kada bi neko danas želio, sam od sebe, naći sve dokaze o spornim pitanjima koje su teoretičari pravnih škola već dali, a u vezi s kojima su se u većini islamskih zemalja vodile široke rasprave (osim u zapadnim zemljama³⁴), ta osoba bi zaslužila da bude ismijana, jer je jedan takav zadatak nemoguć za pojedinca, ne uzimajući u obzir činjenicu da je taj posao već urađen. Štaviše, ovo je nešto što je samo po sebi očigledno ne samo kada je riječ o znanosti nego i o praktičnim

vještinama; jer nema niti jedne jedine praktične vještine koju jedan čovjek može izumiti sam od sebe. Pa kako onda da se takvo što postigne u vještini svih vještina – vještini Kreatora, Stvoritelja, Tvorca – čije znanje zovemo mudrost – filozofija³⁵? Budući da je to tako, onda kad god nađemo u radovima naših prethodnika iz drevnih naroda kakvu teoriju o bićima i zbilji koja zadovoljava zahtjeve demonstrativnog silogizma, mi moramo proučiti to što su oni rekli na datu temu i šta su utvrdili, odnosno do kojih su zaključaka došli u svojim knjigama. A zatim ćemo drage volje, radosni i zahvalni, prihvatiti od njih ono u knjigama što se slaže s istinom³⁶, a obratiti pozornost, upozoriti i odustati od onoga što nije u skladu s istinom, te im oprostiti za to.

Iz ovoga postaje jasno da je proučavanje knjiga drevnih naroda obavezno prema Zakonu, s obzirom na to da su cilj i svrha u njihovim knjigama upravo jednaki cilju i svrsi kojima nas Zakon poziva i da svako onaj ko brani proučavanje ovih knjiga onome ko je kadar i spreman da ih proučava – a to je svako onaj ko sjedinjuje dvije osobine, (a) prirodnu inteligenciju i (b) vjerski integritet i moralnu vrlinu – zapravo sprečava ljude da prođu kroz kapiju koja ih vodi do spoznaje o Bogu, a kojoj ih Zakon poziva, kapiju teorijskih izučavanja koja vodi najiskrenijem znanju o Njemu. Takav jedan čin predstavlja primjer ekstremnog neznanja i otuđenja od Boga Uzvišenog.

A ako neko i zaluta ili posrne na putu proučavanja ovih knjiga, bilo zbog nedostatka u njegovom prirodnom kapacitetu, bilo zbog loše organizacije njegovih proučavanja ovih knjiga, ili zbog dominacije njegovih strasti nad njime, ili zbog nepostojanja, odnosno nesnalazjenja učitelja koji bi ga vodio

³³ *usul-i-fiqh*

³⁴ *Magreb.*

³⁵ *Hikmat.*

³⁶ *Haq.*

razumijevanju njihovog sadržaja, ili kombinacije svih ili nekih od ovih uzroka, ne proizlazi da je potrebno zabraniti njihovo proučavanje svakom ko je kvalificiran da ih proučava. Jer, ova vrsta štete koja se pojavljuje iz ovih uzroka, odnosno okolnosti, nešto je što ima slučajni karakter i nije suštinska karakteristika ovih knjiga; a kada je neka stvar korisna po svojoj prirodi i suštini, ona se ne smije izbjegavati samo zbog nečega štetnog što je sadržano u njoj, ali što ima slučajni karakter. Ovakvo je bilo i mišljenje Poslanika, s.a.v.a., onom prilikom kada je naredio nekom čovjeku da da med svome bratu da ga popije zbog dijareje, nakon čega se ova još i povećala; pa kada mu se ovaj požalio zbog toga, Poslanik mu reče: "Bog je rekao istinu, a stomak tvog brata je lagao." Štaviše, možemo reći da je čovjek koji sprečava kvalificiranu osobu da izučava knjige filozofije, zbog toga što se misli da su neki od najiskvarenijih ljudi zalutali upravo zbog proučavanja takvih knjiga, sličan čovjeku koji sprečava žednu osobu da se napije hladne, sviježe vode sve dok ne umre od žeđi, uz obrazloženje da su se neki ljudi udavili pijuci vodu. Smrt usljed davljenja vodom je slučajan događaj, ali je smrt zbog žeđi suštinski i nužan po svojoj prirodi.

Štaviše, ovakva slučajna posljedica ove vrste stvar je koja se može dogoditi slučajno i prakticiranjem drugih vještina. Koliko je samo pravnik kojima je pravo bilo uzrokom nedostatka pobožnosti i zadublivanja ovome svijetu! Zaista, većina pravnik je u ovakvom stanju, iako njihov zanat u svojoj biti ne traži od njih ništa drugo do vrlinu u praksi. Prema tome, ne čudi ako se ista stvar koja se slučajno zbiva u vještini koja traži praktičnu vrlinu dešava slučajno i u vještini koja traži intelektualnu vrlinu.

[Zakon je za svakog muslimana osigurao put do istine prikladan njegovoj prirodi, kroz demonstrativne, dijalektičke ili retoričke metode.]

Budući da smo ovo ustanovili, i budući da mi, muslimanska zajednica, držimo da je ova naša božanska religija istinita, te da je ona religija koja nas podstiče i poziva sreći koja se sastoji u poznavanju Boga, Moćnog i Veličanstvenog, i Njegove kreacije, možemo reći da je taj cilj ostvariv za svakog muslimana putem metode dolaska do vjerovanja koju njegov temperament i priroda zahtijevaju. Jer, prirode ljudi su na različitim nivoima u odnosu na njihove puteve do vjerovanja. Neki dolaze do vjerovanja samo putem demonstrativnog zaključivanja³⁷; drugi dolaze do vjerovanja samo kroz dijalektičke argumente – verbalne iskaze³⁸, podjednako čvrsto kao i oni koji koriste demonstrativno zaključivanje, s obzirom na to da njihova narav ne sadrži nikakav veći kapacitet; treći, pak, dolaze do vjerovanja putem retoričkog stila govora – retoričkih argumenata³⁹, a među njima su neki koji potvrđuju načela retorike, kao što ljudi od razuma potvrđuju sudove razuma.

Prema tome, s obzirom na to da ova naša religija poziva ljude putem ove tri metode k sebi, vjerovanje se širi do svakog, osim onoga koji ju uporno negira svojim jezikom, ili onoga za koga nikakva metoda pozivanja Bogu, Uzvišenom, nije određena zbog njegovog vlastitog zanemarivanja takvih stvari. Upravo je ovo razlog zbog kojeg je Poslanik, s.a.v.a., poslan s posebnom misijom podjednako i bijelom čovjeku i crnom čovjeku; tj. jer njegova religija obuhvata sve metode pozivanja Bogu, Uzvišenom. Ovo je jasno izraženo u kazivanju Boga Uzvišenog:

³⁷ *Burhan.*

³⁸ *Tasdiq-al-džadalije.*

³⁹ *Al-Aqwal-al-khetabije.*

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ
الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

*Pozivaj putu Gospodara svog
mudrošću i savjetom dobrim, i s
njima raspravljaj onako kako je
najbolje. (16:125).*

Poglavlje drugo Filozofija ne sadrži ništa proturječno islamu

**[Demonstrativna istina i kur'anska
istina ne mogu biti u sukobu.]**

Budući da je ova religija istinita i da nas poziva proučavanju koje vodi ka spoznaji Istine, mi, muslimanska zajednica, izvjesno znamo da demonstrativno izučavanje ne vodi zaključcima suprotnim, odnosno suprotstavljenim, onome što nam Knjiga daje; jer istina ne može proturječiti istini; naprotiv, ona je potvrđuje i prednjači kao svjedok njene valjanosti.

**[Ako je jasno, očigledno značenje
Knjige u sukobu s demonstrativnim
zaključcima, onda se ono mora
interpretirati kao alegorijsko, tj.
metaforički.]**

S obzirom na to, kad god demonstrativno proučavanje vodi bilo kakvom obliku znanja o bilo kojem biću, to biće je nužno ili nespomenuto ili spomenuto u Knjizi – Zakon o toj stvari ili štiti, ili o njoj govori. Ako nije spomenuto, onda nema proturječnosti, a njegov status je isti kao i djelo čija kategorija nije spomenuta u propisima⁴⁰, tako da ga pravnik⁴¹ mora izvesti šerijatskim zaključivanjem, odnosno analogijom⁴² iz Knjige. Ako Knjiga govori o njemu, onda je njegovo očigledno značenje nužno ili saglasno ili proturječi zaključcima demonstracije o njemu. Ako je ovo očigledno, jasno značenje

u saglasnosti, onda nema ničeg spornog. Međutim, ako proturječi demonstrativnom opažanju, bit će neophodna alegorijska interpretacija⁴³. Smisao alegorijske interpretacije je da primijeni, odnosno proširi ukazivanje i značenje nekog suda sa stvarnog⁴⁴ na metaforičko ukazivanje i značenje⁴⁵, dakle na slikoviti smisao, bez napuštanja standardne metaforičke prakse arapskog jezika pri tome, kao što su nazivanje neke stvari nazivom nečega što joj sličiti ili nazivom njenog uzroka ili posljedice ili popratne pojave, ili druge prakse kako su pobrojane u prikazima vrsta, odnosno vrsta metaforičkog govora.

**[Ako je pravnik u stanju da uradi
ovakvo što, onda i religijski mislilac
svakako to može uraditi. Uistinu,
ove alegorijske interpretacije uvijek
dobijaju potvrdu od očiglednog,
jasnog značenja drugih ajeta Knjige.]**

Ako šerijatski pravници⁴⁶ provode ovakvu praksu kod donošenja mnogobrojnih odluka vjerozakona, koliko tek veće pravo polažu na nju učenjaci koji su vični demonstrativnom znanju! Jer vjerskom pravniku na raspolaganju stoji samo zaključivanje utemeljeno na mišljenju, odnosno pretpostavci⁴⁷, dok tragaocu racionalne interpretacije na raspolaganju stoji zaključivanje utemeljeno na izvjesnosti⁴⁸. Prema tome, definitivno potvrđujemo da kad god je zaključak demonstrativnog argumenta i razuma proturječan očiglednom, jasnom značenju Knjige, to očigledno značenje mora se alegorijski interpretirati u skladu s načelima i pravilima lingvističke interpretacije arapskog jezika. Ovaj sud nijedan musliman ne dovodi u pitanje niti ijedan vjernik sumnja u njega. Štaviše, vjerovanje u njegovu izvjesnost uveliko se povećava za one koji se ovom idejom detaljno bave i koji je provjeravaju, i koji su kao svoj cilj zacrtali usaglašavanje sudova intelekta⁴⁹ i

⁴⁰ *Al-Abkam.*

⁴¹ *Faqih.*

⁴² *Al-Qijas-Al-Šarije.*

⁴³ *Tawil.*

⁴⁴ *Al-Delalatul-haqiqje.*

⁴⁵ *Al-Delalatul-al-madžazie.*

⁴⁶ *Fuqaha.*

⁴⁷ *Qijas zanni.*

⁴⁸ *Qijas jaqini.*

⁴⁹ *Maqul.*

prenesenih sudova predaja⁵⁰ onda kada postoji neusklađenost između sudova Knjige i racionalnih sudova⁵¹. Uistinu, možemo slobodno kazati da kad god neki sud u Knjizi proturječi po svom očiglednom značenju demonstrativnom argumentu⁵², ako se Knjiga pažljivo razmotri, te ostatak njenog sadržaja detaljno pretraži stranicu po stranicu, nužno će se među ostalim sudovima Knjige naći nešto što će po svom očiglednom značenju posvjedočiti tu alegorijsku interpretaciju ili će biti jako blizu tom svjedočenju.

[Svi muslimani prihvataju načelo alegorijske interpretacije; jedino u vezi s čime se ne slažu jest opseg njene primjenjivosti.]

U svjetlu ove ideje muslimani su jednoglasni u mišljenju da nije obavezno niti uzimati sve sudove Knjige u njihovim očiglednim, jasnim značenjima, niti proširivati očigledna, jasna značenja svih njih putem alegorijske interpretacije. Oni samo imaju različita mišljenja u vezi s tim koje od njih treba interpretirati, a koje ne treba. Aš'arije, naprimjer, daju alegorijsku interpretaciju ajeta koji govori o Božijem ustoličenju na Prijestolju, te predaje o Njegovom spuštanju, dok hanbelije ovaj ajet i ovu predaju uzimaju u njihovim očiglednim značenjima, a iz razloga različitog razmatranja očiglednih činjenica.

[Dvostruko značenje dato je kako bi se odgovorilo na različite kapacitete inteligencije ljudi. Očigledne proturječnosti trebaju stimulirati učenjake na još veće i dublje proučavanje.]

Razlog zbog kojeg smo dobili Knjigu s dvostrukim značenjima, tj. i sa očiglednim i sa unutrašnjim značenjem, leži u raznolikosti prirodnih kapaciteta ljudi i razlici u njihovoj urođenoj sklonosti⁵³ spram donošenja, odnosno

prihvatanja nekog suda ili vjerovanja. Tekstovi čija očigledna, jasna značenja proturječe jedno drugom trebaju stimulirati one koji su dobro i temeljito upućeni u znanost⁵⁴ da daju interpretaciju koja će ih izmiriti. Upravo je ovo ideja na koju upućuju riječi Uzvišenog:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

On je Taj koji ti objavljuje Knjigu. Od nje su ajeti jasni – oni su majka Knjige, a drugi su nejasni.

Pa što se tiče onih u srcima čijim je skretanje, ta slijedit će šta je nejasno iz nje, tražeći smutnju i tražeći joj tumačenje (svoje); a zna tumačenje njeno samo Allah. A jaki u nauci govore: "Vjerujemo u nju; sve je od Gospodara našeg" – a ne shvataju, izuzev posjednici razuma. (3:7)

[Prilikom alegorijske interpretacije teksta nikada ne smijemo narušiti islamski konsenzus, onda kada je on pouzdan. Međutim, ustanoviti sa sigurnošću konsenzus u pogledu teoretskih tekstova je nemoguće, jer uvijek je bivalo i ima učenjaka koji ne žele odbaciti svoju interpretaciju takvih tekstova.]

Moguće je iznijeti sljedeći prigovor: Postoje izvjesne stvari u Knjizi u vezi s kojima postoji konsenzus među muslimanima da ih se uzima u njihovom očiglednom značenju, a isto tako postoje i one oko kojih su se složili da ih je neophodno alegorijski interpretirati. Konačno, postoje i one u vezi s kojima ne postoji saglasnost. Postavlja se pitanje: je li prihvatljivo i dopustivo

⁵⁰ *Manqul.*

⁵¹ *Ma'qul qazije.*

⁵² *Burhan.*

⁵³ *Qaraihim.*

⁵⁴ *Rasikhun-fil-ilm.*

da demonstrativno zaključivanje vodi ka alegorijskoj interpretaciji onoga za šta su se složili da uzimaju u svom očiglednom, jasnom značenju, odnosno da uzimaju očigledno, jasno značenje onih stvari u vezi s kojima su se složili da ih je potrebno alegorijski interpretirati? Naš odgovor je sljedeći: ako je postignuti konsenzus ostvaren metodom koja je pouzdana, takvo što nije prihvatljivo. Međutim, ako je egzistencija ovakvog jednog konsenzusa stvar mišljenja i pretpostavljanja, onda je takvo što prihvatljivo. Upravo su iz ovog razloga Ebu Hamid, Ebul-Ma'ali i drugi prvaci teoretske znanosti zastupali mišljenje da je nedopustivo proglašavati nevjernikom nekoga ko se u ovakvim pitanjima i slučajevima ne slaže sa konsenzusom.

Međutim, konsenzus u vezi s teoretskim pitanjima nikada se ne može u potpunosti osigurati, za razliku od praktičnih pitanja gdje je to moguće. Ovo se može pokazati na osnovu činjenice da nije moguće ostvariti konsenzus u vezi s bilo kojim pitanjem u bilo kojem periodu, osim ako taj period nije strogo određen, odnosno vremenski ograničen, svi učenjaci koji su egzistirali u tom periodu su nam poznati (dakle poznati kao individue ali i njihov ukupan broj), poznate su nam njihove ličnosti i snage, kao i učenja svakog od njih u vezi sa spornim pitanjem, učenja koja su nam prenesena pouzdano i neizmijenjeno. Osim toga, moramo imati potpuno uvjerenje da su ti učenjaci bili saglasni da ne postoje istovremeno i očigledna i skrivena⁵⁵ značenja u Knjizi, da se znanje u vezi s bilo kojim pitanjem ne smije držati u tajnosti od bilo koga, te da postoji samo jedan način za razumijevanje Knjige. Međutim, prenosi se od mnogobrojnih vjernika prvih generacija da su zastupali mišljenje da Knjiga ima dva dijela, odnosno da posjeduje i očigledno,

jasno i unutrašnje, skriveno značenje, te da posjedovanje znanja o unutrašnjem značenju nije obaveza nikome ko nije učenjak na ovom polju i ko nema kapacitete da shvati ovo značenje. Tako, naprimjer, Buharija prenosi kazivanje Ali Ibn Ebi Taliba, Allah mu se smilovao: "Govorite ljudima o onome što oni znaju. Zar želite da Bog i Njegov Poslanik budu optuženi za laganje?" Prenose se i drugi slični primjeri od prvih vjernika, ali i među drevnim narodima je moguće naći slične ideologije. Kako je onda moguće uopće zamisliti da nam je prenesen konsenzus o nekom određenom teoretskom pitanju, kada definitivno znamo da nije postojao niti jedan period bez učenjaka koji su smatrali da postoje stvari u Knjizi čije pravo značenje ne treba da znaju i izučavaju svi ljudi?

Situacija je sasvim drugačija kada su u pitanju praktična pitanja. Apolutno svako smatra da istina u vezi sa ovim pitanjima mora biti otkrivena svim ljudima podjednako, a kako bi se uspostavili uvjeti za pojavljivanje konsenzusa o tim pitanjima smatramo dovoljnim da su sporna pitanja dovoljno široko razmatrana i da nam nisu prenesene nikakve predaje o nesaglasnostima, svađama i kontroverzama u vezi s njima. Ovo je dovoljno da se ustanovi pojavljivanje konsenzusa u vezi s pitanjima prakse, ali je u vezi s pitanjima doktrine – učenja – stvar sasvim drugačija.

[Gazalijeva optužba za nevjerovanje koju je iznio spram Farabija i Ibn Sine, jer su tvrdili da je svijet vječan, da Bog ne poznaje partikularije te su negirali tjelesno proživljenje, samo je provizorno ali ne i definitivno.]

Moglo bi se prigovoriti: Ako ne bi trebali zvati nekog čovjeka nevjernikom zbog toga što je narušio konsenzus u slučajevima alegorijske interpretacije,

⁵⁵ *Zahir wa batin.*

jer konsenzus u ovakvim slučajevima nije ni pojmljiv, šta onda reći za muslimanske filozofe, kao što su Ebu Nasr⁵⁶ i Ibn Sina? Jer, Ebu Hamid obojicu ovih filozofa definitivno karakterizira kao nevjernike u svojoj knjizi *Nesu-vislost filozofa* (Tahafutu-l-falasifa)⁵⁷, i to zbog tri stvari: njihovih uvjerenja o vječnosti svijeta i Božijem nepoznavanju partikularija (neka je On Uzvišen i daleko od takvog čega!), te njihovih alegorijskih interpretacija odlomaka koji se tiču proživljenja tijela i stanja egzistencije u sljedećem životu.

Naš odgovor je da se iz onoga što je on rekao na ovu temu može zaključiti da ta karakterizacija ove dvojice učenjaka kao nevjernika a u vezi s ovim pitanjima nije definitivna, jer je u svojim drugim knjigama⁵⁸ jasno pokazao da proglašavanje ljudi nevjernicima, zbog toga što su narušili konsenzus, može biti samo provizorno, odnosno privremeno.

[Takva jedna optužba ne može biti konačna, s obzirom na to da nikada nije postojao konsenzus protiv alegorijske interpretacije kao takve. Sam Kur'an ukazuje da posjeduje unutrašnja značenja, a posebna funkcija učenjaka upućenih u demonstrativno zaključivanje jest da dokuče ta značenja.]

Štaviše, iz onoga što smo do sada rekli, očigledno je da se jednoglasan konsenzus ne može postići u vezi s pitanjima ove vrste, s obzirom na mnogobrojne predaje da su mnogi od vjernika prve generacije, ali i drugi, držali da postoje alegorijske interpretacije koje nije dozvoljeno iznositi osim onima koji su kvalificirani da ih dokuče. To su oni posjednici razuma⁵⁹ spomenuti u ajetu; mi preferiramo da stavimo tačku ovdje nakon riječi Boga Uzvišenog "a ne shvataju izuzev posjednici razuma", jer ako učenjaci ne shvataju alegorijsku interpretaciju, onda neće ni biti

superiornosti⁶⁰ u njihovoj sposobnosti poimanja, rasuđivanja i dokučivanja koja bi ih primorala, odnosno obavezala na vjerovanje u Njega, vjerovanje koje je drugačije od vjerovanja neukih i laika. Jer Bog ih je opisao kao one koji vjeruju u Njega, a to se može odnositi samo na vjerovanje koje je utemeljeno na demonstrativnom zaključivanju, i to vjerovanje se pojavljuje samo skupa sa znanošću o alegorijskom interpretiranju⁶¹. Jer neuki vjernici su oni čije vjerovanje u Njega nije utemeljeno na demonstrativnom zaključivanju; a ako je ovo vjerovanje koje je Bog pripisao učenjacima specifično samo za njih, ono mora dolaziti kroz demonstrativno zaključivanje, a ako dolazi kroz demonstrativno zaključivanje, onda se to događa samo skupa sa znanošću o alegorijskoj interpretaciji. Jer Bog Uzvišeni nas informira da ajeti imaju alegorijsko tumačenje⁶² koje je zbiljsko, realno⁶³, a demonstrativno zaključivanje⁶⁴ svakako je uvijek zasnovano na zbilji. Imajući navedeno na umu, možemo reći da nije moguće postići opći konsenzus o alegorijskim interpretacijama koje je Bog učinio svojstvenim učenjacima. Ovo je jasno i očigledno samo po sebi svakoj dobronamjernoj i pravednoj osobi.

[Osim toga, Gazali je načinio grešku kada je peripateticima pripisao mišljenje da Bog ne poznaje partikularije. Njihovo stanovište je da se Njegovo znanje i o partikularijama i o univerzalijama razlikuje od našeg, u smislu da je ono uzrok, a ne posljedica objekta koji se zna. Oni čak drže da Bog šalje predosjećaje ili slutnje u snovima o specifičnim događajima.]

Imajući sve ovo u vidu, držimo da je Ebu Hamid načinio grešku i o peripatetičkim filozofima onda kada ih je optužio za vjerovanje da Bog, Svevišnji i Uzvišeni, uopće ne poznaje partikularije. A zapravo, oni drže da

⁵⁶ *Al-Farabi.*

⁵⁷ *Tabafatul-falasifab.*

⁵⁸ *Al-Tufuqa.*

⁵⁹ *Rasikhun fil-l-'ilm.*

⁶⁰ *Maziyatun.*

⁶¹ *Tawil.*

⁶² *Tawil.*

⁶³ *Al-Haqiqe.*

⁶⁴ *Burhan.*

ih Bog Uzvišeni poznaje, ali na način koji nije istovjetan našem načinu poznavanja partikularija. Jer naše znanje o njima posljedica je objekta koji se zna, koje se javlja onda kada i taj objekt dolazi u egzistencije i koje se mijenja onda kada se i on promijeni; dok je Božije Znanje o egzistenciji upravo suprotno ovome; ono je uzrok objekta koji znamo, koji je egzistirajuće biće. Prema tome, pretpostaviti da su ove dvije vrste znanja slične jedna drugoj jest poistovjetiti suštinu i svojstva suprotnih stvari, a to je ekstreman oblik neznanja. Ako je naziv, odnosno pojam znanje upotrijebljen i za stvoreno i za vječno znanje, to je samo homonimija, baš kao što se mnogi drugi nazivi koriste za suprotne stvari, naprimjer, *jalal* za veliko i malo, *sarim* za svjetlo i tamu. Dakle, ne postoji jedna definicija koja obuhvata obje vrste znanja odjednom, kako to teolozi našeg vremena zamišljaju. Ovom pitanju posvetili smo posebnu raspravu, a na to nas je nagao jedan od prijatelja.

Osim toga, kako iko može zamisliti kako peripatetici govore da Bog Veličanstveni ne poznaje partikularije Svojim vječnim Znanjem, kada oni vjeruju da istinite vizije obuhvataju i slutnje, odnosno predosjećaje partikularnih događaja koji se tek trebaju dogoditi u budućnosti, te da ovakvo upozoravajuće predznanje dolazi ljudima u njihovom snu iz vječnog Znanja koje uređuje i vlada univerzumom? Štaviše, oni smatraju da nisu samo partikularije to što Bog zna na način koji je drugačiji od načina na koji ih mi znamo, nego je isti slučaj i s univerzalijama; jer univerzalije koje mi znamo također su posljedice prirode egzistirajućeg bića, dok za Njegovo Znanje važi obratno. Dakle, ono ka čemu nas demonstrativno zaključivanje vodi jest to da Njegovo znanje transcendirira kvalifikacije

kao što su univerzalno ili partikularno. Otuda nema smisla raspravljati o ovome pitanju, tj. da li ih karakterizirati kao vjernici ili nevjernici.

[U vezi s pitanjima postanka svijeta antički filozofi saglasni su sa aš'arijama da on ima svoj trenutak postanka i da je iste starosti kao i vrijeme. Peripatetici se samo ne slažu s aš'arijama i platonistima po tome što smatraju da je prošlo vrijeme beskonačno. Ova razlika nije dovoljna da opravda optužbu za nevjerovanje.]

U vezi s pitanjima da li je svijet vječan ili je stvoren, neslaganje između aš'arijskih teologa i antičkih filozofa se, po našem sudu, gotovo u cijelosti svodi na neslaganje oko davanja naziva, posebno kada su u pitanju neki antički filozofi. Jer, svi oni se slažu da postoje tri vrste bića – egzistenata: dva ekstrema i jedno između njih. Također se slažu oko nazivanja ekstremuma, ali se ne slažu o ovoj srednjoj klasi.

Jedan ekstremum jest biće koje u postojanje dolazi iz nečega drugačijeg od njega samog i putem nečega, tj. pokretačkim uzrokom iz neke materije; i njemu, odnosno njegovom postojanju prethodi vrijeme. Ovakav je status tijela čije stvaranje osjetila mogu da dokuče, naprimjer, stvaranje vode, zraka, zemlje, biljaka, životinja itd. U ovom slučaju se i antički filozofi i aš'arije slažu i nazivaju ovu klasu bića stvorenim⁶⁵. Suprotan ekstremum ovome jest biće koje nije stvoreno ni iz čega niti posredstvom bilo koga ili bilo čega i kojem ne prethodi vrijeme; i u ovom slučaju se svi članovi obje škole slažu i nazivaju ga (pred-)vječnim⁶⁶. Ovo biće moguće je shvatiti putem demonstrativnog zaključivanja; i to je Bog, Allah, Slavljen i Uzvišen, Koji je Tvorac, Davalac egzistencije i Uzdržavatelj univerzuma; neka je hvaljen, a Njegova Moć uzvišena!

⁶⁵ *Muhaddith.*

⁶⁶ *Al-Qadim.*

Klasa bića koja se nalaze između ova dva ekstremuma jesu ona koja nisu načinjena ni od čega i kojima ne prethodi vrijeme, ali koja u egzistenciju dovodi nešto, tj. neki agens, posrednik.

U ovu klasu spada svijet kao cjelina. I svi se slažu o pitanjima prisutnosti ove tri karakteristike u svijetu. Jer teolozi priznaju da mu vrijeme ne prethodi, odnosno prije bi se moglo reći da je ovo nužna konsekvenca za njih, budući da je vrijeme, prema njihovom mišljenju, nešto što prati⁶⁷ kretanja i tijela. Također se slažu s drevnim filozofima u stavu da je buduće vrijeme beskonačno⁶⁸, kao i njegovo buduće bitisanje. Međutim, ne slažu se oko prošlog vremena⁶⁹ i prošlog bitisanja⁷⁰: teolozi drže da je konačno⁷¹ i ovo je učenje Platona i njegovih sljedbenika, dok Aristotel i njegova škola drže da je beskonačno, baš kao što je slučaj s budućim vremenom.

Dakle, jasno je da ovo posljednje biće slični i biću koje je stvarno stvoreno⁷², ali i Biću koje prethodi vječnosti⁷³. Stoga ga oni koji su više impresionirani njegovom sličnošću s nadvječnim nego njegovom sličnošću sa stvorenim nazivaju nadvječnim, dok ga oni koji su više impresionirani njegovom sličnošću sa stvorenim nazivaju stvorenim. Međutim, istinski gledano, ono nije niti stvarno stvoreno niti stvarno nadvječno, s obzirom na to da istinski stvoreno nužno nestaje, a istinski nadvječno nema uzroka. Neki ga, poput Platona i njegovih sljedbenika, nazivaju "stvorenim i koegzistentnim s vremenom", budući da je vrijeme, prema njihovom mišljenju, konačno u prošlosti.

Prema tome, ova učenja o svijetu nisu toliko različita jedno od drugog da bi se jednu grupu proglašavalo nereligijskom, odnosno nevjernicima, a drugu religijskom, odnosno vjernicima. Da bi se takvo što desilo, mišljenje se moraju razlikovati do ekstrema,

tj. moraju biti potpuno suprotna, što teolozi i pretpostavljaju da je tako, tj. oni vjeruju da su nazivi nadvječnost i izvođenje u egzistenciju, onako kako ih primjenjujemo na svijet kao cjelinu, proturječni. Međutim, iz onoga što smo upravo rekli jasno je da ovo nije slučaj.

[U svakom slučaju, očigledno, jasno značenje Knjige je da je postojalo biće i vrijeme i prije nego što je Bog stvorio sadašnje biće i vrijeme. Prema tome, interpretacija teologa je alegorijska i ne zahtijeva konsenzus.]

Osim toga, ova mišljenja o svijetu ne odgovaraju jasnom, očiglednom značenju Knjige. Jer, ako se potraži očigledno, jasno značenje Knjige, bit će jasno iz ajeta koji nam daju informacije o stvaranju svijeta⁷⁴ da je njegova forma zaista stvorena⁷⁵, ali da se egzistencija i vrijeme šire kontinuirano na oba ekstremuma, tj. bez prekida. Tako riječi Boga Uzvišenog:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي
سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ

"I On je Taj koji je stvorio nebesa i Zemlju u šest dana – a bio je Arš Njegov nad vodom..." (11:7),

ako se uzmu u svom očiglednom, jasnom značenju impliciraju da je postojala egzistencija i prije ove sadašnje egzistencije, naime Arš i voda⁷⁶, kao i vrijeme prije ovog vremena, tj. onog vremena koje odgovara formi ove egzistencije, naime broju kretanja nebeske sfere⁷⁷. I riječi Uzvišenog:

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ
وَيَرْزُقُ اللَّهُ الْوَّاحِدَ الْقَهَّارَ

Na Dan kad bude zamijenjena Zemlja drugačijom Zemljom i nebesa... (14:48), također u svom očiglednom, jasnom značenju impliciraju da će postojati drugačija, sljedeća egzistencija⁷⁸ nakon ove. I riječi Uzvišenog:

⁶⁷ Maqaran.

⁶⁸ Gajr mutenabi.

⁶⁹ Al-Zaman-al-mazi.

⁷⁰ Al-Maudžud-al-mazi.

⁷¹ Mutenabi.

⁷² Muhaddith.

⁷³ Qadim.

⁷⁴ Idžad-i-'Aalim.

⁷⁵ Muhaditthatun.

⁷⁶ Al-Arš wal-mā.

⁷⁷ Harakatul-aflak.

⁷⁸ Wojudan thanije.

اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ

Zatim se usmjerio nebu – a ono je bilo dim... (41:11), u svom jasnom značenju impliciraju da su nebesa stvorena iz nečega.

Dakle, i teolozi u svojim stavovima o svijetu ne odgovaraju očiglednom, jasnom značenju Knjige, nego ju interpretiraju alegorijski. Jer, nigdje se u Knjizi ne govori da je Bog egzistirao bez apsolutno ičega drugoga⁷⁹; takav tekst ne može se jednostavno nigdje naći. Kako je onda pojmljivo da se u vezi s alegorijskom interpretacijom ovih ajeta od strane teologa⁸⁰ postigne konsenzus, kada je već prihvaćeno očigledno, jasno značenje Knjige o egzistenciji svijeta od strane škole filozofa⁸¹!

[U vezi s vrlo složenim pitanjima, pogreške koje načini kvalificiran sudija u svojim predmetima oprostene su mu od Boga, ali one pogreške koje načini nekvalificirana osoba nisu.]

Čini se da oni koji se razilaze u vezi s interpretacijom ovih složenih pitanja⁸² zaslužuju nagradu (od Allaha) ako su upravu⁸³, odnosno bit će im oprosteno ako griješe⁸⁴. Jer prihvatanje suda o nekoj stvari kao rezultat indikacije, dokaza o toj stvari koja se pojavljuje u duši, nešto je što je obavezno, a ne dobrovoljno; tj. nije na nama da biramo želimo li ili ne želimo prihvatiti neki sud, kao što biramo hoćemo li ustati ili nećemo. A budući da je slobodan izbor preduvjet propisivanja obaveze⁸⁵, čovjeku koji prihvati pogrešku koja je rezultat razmatranja do kojeg je došao oprosteno je ukoliko je taj čovjek učenjak. Upravo je iz ovog razloga Poslanik, s.a.v.a., i rekao: "Ako sudija nakon uloženog truda svoga uma⁸⁶ donese ispravnu odluku, imat će dvostruku nagradu; a ako donese pogrešnu odluku, imat će jednostruku nagradu." A koji sudija je važniji

od onoga koji donosi odluke o egzistenciji, tj. od onoga koji kaže nešto je slučaj ili nije slučaj? Takve sudije su učenjaci⁸⁷, posebno odabrani od strane Boga za svrhu alegorijskih interpretacija⁸⁸, a pogreška koja je oprostiva prema Zakonu⁸⁹ samo je ona pogreška koja se događa učenjacima kada proučavaju složena pitanja⁹⁰ koja im je Zakon učinio obaveznim da istražuju.

Međutim, pogreška koju načini bilo koja osoba koja pripada nekoj drugoj klasi ljudi je čisti grijeh⁹¹, neovisno o tome odnosi li se ta pogreška na teoretska ili praktična pitanja. Jer, baš kao što sudija koji ne poznaje Poslanikov način življenja⁹² nema opravdanja ako načini kakvu pogrešku u presuđivanju⁹³, isto tako onaj koji donosi sudove o egzistenciji⁹⁴, a nema neophodne kvalifikacije za donošenje takvih sudova, nema opravdanja nego je ili grješnik ili nevjernik. I ako se od nekoga ko treba da donosi sudove o tome šta je dozvoljeno a šta nije traži da sjedinjuje u sebi preduvjete, odnosno kvalifikacije za donošenje ličnog suda⁹⁵, a to su znanje načela zakona te znanje načina na koji se izvode zaključci iz tih načela logičkim putem, koliko je onda tek neophodno da onaj ko hoće da donosi sudove o egzistenciji bude kvalificiran, tj. da zna primarna racionalna načela i moduse izvođenja zaključaka iz njih!

Općenito, pogreške u Knjizi dijelimo na dvije vrste: a) pogreške koje se opraštaju onome ko je kvalificiran ekspert⁹⁶ materije u kojoj je došlo do pogreške (kao što se vještom doktoru oprašta ako načini kakvu pogrešku u medicini ili vještom sudiji ako načini kakvu pogrešku pri donošenju presude); b) pogreške koje se ne opraštaju onome ko nije kvalificiran u datoj materiji. Međutim, postoje i pogreške koje se nikome ne opraštaju, a to su nevjerovanje ako je riječ o načelima religije,

⁷⁹ *Al-Adamu-l-mabaz.*

⁸⁰ *Tarwil al-mutakallimin.*

⁸¹ *Firqatun min al-bukama.*

⁸² *Al-Awasejatun.*

⁸³ *Mussibun mādžurajn.*

⁸⁴ *Mukhtein māzzurajn.*

⁸⁵ *Sharat-ul-taklefal-ikbtijar.*

⁸⁶ *Idžtibad.*

⁸⁷ *Ulama.*

⁸⁸ *Tarwil.*

⁸⁹ *Shariab.*

⁹⁰ *Al-Ashiah-awasebah.*

⁹¹ *Ithmun mabazun.*

⁹² *Sunnab.*

⁹³ *Al-Hukum.*

⁹⁴ *Maudžudat.*

⁹⁵ *Idžtibad.*

⁹⁶ *Ahlul al-nazar.*

odnosno krivovjerstvo ako je riječ o nečemu što je podređeno tim načelima.

Ovaj oblik pogreški javlja se u vezi s onim stvarima o kojima je znanje dato i dostupno putem svih različitih metoda zaključivanja, čime je znanje o datom pitanju omogućeno svakome. Primjeri su prihvatanje Boga, Blagoslovljenog i Uzvišenog, poslaničkih misija, te pitanje spasenja i patnje na budućem svijetu. Ova tri načela su pristupačna, odnosno dostupna posredstvom triju vrsta zaključivanja putem kojih svako, bez izuzetka, može dokučiti i prihvatiti ono što je obavezan da zna. Pri tome mislimo na retoričko⁹⁷, dijalektičko⁹⁸ i demonstrativno⁹⁹ zaključivanje. Prema tome, svako onaj ko negira one stvari koje spadaju u načela Zakona¹⁰⁰, nevjernik je, onaj ko ustrajno negira svojim jezikom iako ne i srcem, ili zanemari izučavanje dokaza njihove istinitosti. Jer, ako pripada skupini ljudi koji su skloniji demonstraciji, njemu je dat demonstrativni zaključak da dođe do zaključka i prihvati istinu; ako pripada skupini ljudi sklonijih dijalektici, njegov put je dijalektika; konačno, ako pripada skupini ljudi kojoj je neophodna propovijed i upozoravanje¹⁰¹, njegov put su propovijed i upozoravanje. I Poslanik, s.a.v.a., ukazao je na ovu dimenziju kada je rekao: “Naređeno mi je da se borim protiv ljudi sve dok ne kažu *Nema Boga mimo Boga* i dok ne povjeruju u mene”, pri čemu misli, dok ne postignu vjerovanje bilo kojom od tri metode koja im odgovara.

Kada je riječ o stvarima koje je iz razloga njihove skrivene prirode moguće znati ili spoznati jedino putem demonstrativnog zaključka, Bog je u takvim slučajevima pokazao, odnosno podario Svoju milost onima od svojih sluga koji nemaju pristup demonstrativnom zaključku, bilo zbog svoje prirode, navika ili jednostavno nedostatka edukacije, tako da je za njih

skovao slike i primjere¹⁰², te ih pozvao da posredstvom njih dođu do vjerovanja i prihvate te primjere, budući da ih je moguće prihvatiti kroz opće argumente prihvatljive svim ljudima, tj. dijalektičke i retoričke argumente. Ovo je razlog zbog kojeg je Knjiga podijeljena na jasna, očigledna i skrivena značenja: očigledna značenja sastoje se upravo iz onih slika koje su skovane da stoje za te ideje, dok su unutrašnja, skrivena značenja upravo te ideje koje su očigledno namijenjene klasi ljudi demonstrativnog zaključka. Ovo su četiri od pet skupina ljudi koje spominje Ebu Hamid u svojim knjigama.

Međutim, kada imamo slučaj, kao što smo rekli, da poznamo datu stvar putem tri metode, onda nema potrebe da pravimo bilo kakve slike – metafore – te stvari, i ona je istinita po svom očiglednom značenju, bez potrebe za bilo kakvom alegorijskom interpretacijom. Ako se neki očigledan, jasan tekst ovakve vrste odnosi na načela, onda je u tom slučaju svako onaj ko ga interpretira alegorijski nevjernik, tj. svako onaj ko misli da ne postoji spasenje i patnja na sljedećem svijetu i da je jedina svrha ovog učenja da se ljudi zaštite jedan od drugoga u svojim tjelesnim i emocionalnim životima, da se radi, dakle, o praktičnom alatu, te da čovjek nema drugoga cilja osim njegove osjetilne egzistencije.

Kada se ovo ustanovi, postat će jasno iz onoga što smo ranije kazali da postoje jasni tekstovi Knjige koje nije dopušteno alegorijski interpretirati; a raditi takvo što s načelima svodi se na nevjerovanje, odnosno s podređenim stvarima na krivovjerje. Također, postoje očigledni, jasni tekstovi koje je neophodno alegorijski interpretirati ali od strane ljudi demonstrativne skupine; uzimanje ovih tekstova od strane ovih ljudi u njihovom očiglednom, jasnom značenju jest nevjerovanje, dok je, pak,

⁹⁷ *Khetabe.*

⁹⁸ *Džadal.*

⁹⁹ *Burhan.*

¹⁰⁰ *Usül-i-Sbariah.*

¹⁰¹ *Al-Muaizatu.*

¹⁰² *Amthal.*

njihova alegorijska interpretacija i ne uzimanje u očiglednom značenju od strane ljudi koji nisu iz demonstrativne skupine nevjerovanje ili krivovjerje s njihove strane.

Primjeri posljednje navedene vrste ajeta su oni o Božijem ustoličenju na tronu¹⁰³ i predaja o Njegovom spuštanju¹⁰⁴. To je razlog zbog kojeg je Poslanik, s.a.v.a., rekao u slučaju crkinje, kada mu je rekla da je Bog na nebu: "Oslobodite je, ona je vjernik." Naime, ona nije bila iz skupine ljude od demonstrativne metode¹⁰⁵, a razlog za njegovu ovakvu odluku jest taj što je ljudima kojima dokučivanje i prihvatanje vjerovanja dolazi samo kroz maštu i zamišljanje¹⁰⁶, tj. koji ne mogu dokučiti i uzvjerovati u neku stvar osim u onoj mjeri u kojoj je mogu zamisliti, komplicirano dokučiti i uzvjerovati u egzistenciju bića koje nije povezano ni sa čim zamislivim¹⁰⁷. Isto ovo vrijedi i za one koji iz navedene relacije shvataju samo da Bog ima mjesto¹⁰⁸; to su ljudi koji su u svom gledištu¹⁰⁹ otišli malo više i dalje od položaja prve skupine klase, odbacujući njihovo vjerovanje u tjelesnost¹¹⁰. Prema tome, prikladan odgovor njima u vezi s ovakvim primjerima jest da oni pripadaju dvosmislenim – alegorijskim – tekstovima¹¹¹, i da je potrebno staviti tačku nakon Božijih riječi: "I niko ne zna njihovo tumačenje osim Boga." Demonstrativnoj skupini ljudi, iako se jednoglasno slažu da ova vrsta tekstova mora biti alegorijski interpretirana, dopušteno je da se razilaze o samoj interpretaciji, u skladu s razinom znanja demonstrativnog zaključivanja svakog od njih pojedinačno.

Postoji, također, i treća vrsta tekstova Knjige, a to su oni tekstovi koji se nalaze negdje između prve dvije vrste i o kojima dvojimo. Jedna skupina ljudi posvećenih teoretskim proučavanjima ubraja ih u očigledne, jasne tekstove

koje nije dopušteno alegorijski interpretirati, druga skupina ubraja ih u tekstove koji imaju unutrašnje značenje i smatraju da ih nije dopušteno uzimati u njihovom očiglednom značenju. Ovo razilaženje u mišljenjima posljedica je kompliciranosti i dvosmislenosti ove klase tekstova. Svakom onome ko načini pogrešku u vezi s ovom vrstom tekstova oprošteno je; naravno, misli se svakom učenjaku.

[Tekstovi o budućem životu ulaze u ovu vrstu, s obzirom na to da se učenjaci demonstrativnog zaključivanja ne slažu o tome da li ih treba uzimati u njihovom očiglednom značenju ili ih je potrebno interpretirati kao alegorije. I jedno i drugo je dopušteno. Ali je svakako neoprostivo negirati činjenicu budućeg života uopće.]

Ako se postavi pitanje: Budući da je očigledno kako tekst Knjige, odnosno odredbe Zakona u ovom pogledu spadaju u neku od tri kategorije¹¹², u koju od te tri kategorije, prema vašem mišljenju, spadaju opisi budućeg života i njegovih stanja? Naš odgovor je sljedeći. Jasan stav je da ovaj problem ulazi u treću kategoriju o kojoj postoji neslaganje mišljenja, odnosno razilaženje među učenjacima. Naime, nalazimo skupinu ljudi, koji tvrde za sebe da su ovlašteni na demonstrativni zaključak, koji govore da je obavezujuće uzimati ove odlomke u njihovom očiglednom – egzoteričnom – značenju, s obzirom na to da ne postoji mogućnost demonstracije koja vodi do nemogućnosti očiglednog značenja u njima. Ovakav je stav aš'arija. Međutim, druga skupina onih koji su posvećeni demonstraciji interpretira ove odlomke kao alegorije, dajući im pri tome najraznovrsnije i najdivergentnije interpretacije. U ovu klasu ubrajaju se Ebu Hamid ali i mnoge sufije; neki čak nastoje kombinirati dvije

¹⁰³ *Istiwā 'ala-l-ārš.*

¹⁰⁴ *Nuzul.*

¹⁰⁵ *Ahlul-al-Burhan.*

¹⁰⁶ *Al-Takbajol.*

¹⁰⁷ *Šejn mutakbajel.*

¹⁰⁸ *Mekan.*

¹⁰⁹ *Nazar.*

¹¹⁰ *Al-Džismije.*

¹¹¹ *Mutašabihat.*

¹¹² *Maratib.*

interpretacije odlomaka, kao što je to Ebu Hamid uradio u svojim knjigama.

Prema tome, vrlo je vjerovatno da će učenjaku koji načini pogrešku u vezi s ovim pitanjem biti oprosteno, dok će onaj koji bude upravu biti nagrađen i pohvaljen, tj. ako prizna egzistenciju budućeg života i tek ponudi određenu vrstu alegorijske interpretacije, pri tome mislimo na interpretaciju modusa budućeg života a ne na njegovu egzistenciju, uz pretpostavku da data interpretacija ne vodi negiranju njegove egzistencije. U ovom pitanju će samo negiranje njegove egzistencije biti jednako nevjerovanju, budući da se radi o jednom od načela vjerezakona i jedne od onih tačaka koje je moguće dokučiti i uzvjerovati kroz tri metode zajedničke i bijelom i crnom čovjeku.

[Neobrazovani ljudi ovakve tekstove moraju uzimati u njihovom očiglednom, jasnom značenju, ali se svodi na nevjerovanje kada učenjaci daju alegorijske interpretacije u popularnim djelima. Naime, na taj način Gazali je prouzrokovao zbrku među ljudima. Demonstrativne knjige trebale bi biti zabranjene nekvalificiranim osobama, ali dopuštene učenjacima.]

Međutim, svako onaj ko nije iz reda učenjaka, obavezan je uzimati ovakve odlomke teksta u njihovom očiglednom, jasnom značenju, a njegova interpretacija ovih tekstova kao alegorija za njega će značiti nevjerovanje jer ga može odvesti u nevjerovanje. To je razlog zbog kojeg smatramo da se onim ljudima kojima je dužnost vjerovati u očigledna, jasna značenja, njihovo prakticiranje alegorijske interpretacije svodi na nevjerovanje, upravo jer ih može odvesti nevjerovanju. Isto tako, svako onaj iz skupine interpretatora ko otkrije, odnosno objavi takvu interpretaciju nekome iz ove prethodno spomenute skupine ljudi, on ga poziva

nevjerovanju, a osoba koja poziva nevjerovanju i sama je nevjernik.

Prema tome, alegorijske interpretacije trebaju biti rezervirane samo za demonstrativne knjige, jer ako se nalaze samo u takvim knjigama, pristup njima imat će samo ljudi od demonstracije, odnosno interpretatori. Međutim, ako se nađu i u drugim knjigama, te se tretiraju poetskim, retoričkim ili dijalektičkim metodama, kao što to Ebu Hamid radi, tada se čini kazneno djelo i u pogledu Zakona i u pogledu filozofije, i pored najbolje namjere osobe koja ih iznosi. Naime, ovakvim postupkom on je želio povećati broj učenih ljudi, ali, zapravo, povećao je samo broj onih sklonih iskrivljavanju a ne učenju! Kao rezultat, desilo se to da je jedna skupina počela da kleveće filozofiju, druga da kleveće religiju, odnosno Zakon, a treća da izmiruje prve dvije skupine. Čini se da je upravo ova posljednja skupina bila jedan od ciljeva u njegovim knjigama; a jedan od pokazatelja da je želio ovim postupkom probuditi umove jest činjenica da se on sam nije pridržavao jednog određenog učenja u svojim knjigama, nego je bio aš'arija s aš'arijama, sufija sa sufijama i filozof s filozofima, tako da je ličio na osobu koja se spominje u stihovima:

*Jedan dan Jemenac, ako susretnem
čovjeka iz Jemena,
a ako susretnem nekog iz Ma'ada,
onda sam Adnani.*

Vjerske vođe muslimana odgovorni su da zabrane, odnosno spriječe konsultiranje onih njegovih knjiga koje sadrže znanje koje je samo za učene, baš kao što su odgovorni da zabrane demonstrativne knjige onima koji nisu sposobni da ih dokuče i shvate. Iako je šteta koju običnim ljudima nanesu demonstrativne knjige mnogo manja,

jer u većini slučajeva će samo osobe obdarene visokom prirodnom inteligencijom¹¹³ biti privučene demonstrativnim knjigama, a ova skupina ljudi može biti odvedena u zabludu samo manjkom praktične predanosti¹¹⁴, neorganiziranim iščitavanjem i bavljenjem ovim knjigama bez učitelja. S druge strane, njihova potpuna zabrana sprečava svrhu kojoj Zakon poziva, jer ta zabrana predstavlja nepravdu najboljoj skupini ljudi i najboljoj vrsti egzistencije. Naime, učiniti ono što je ispravno o najboljoj vrsti egzistencije zahtijeva njeno temeljito poznavanje od strane osoba koje su kvalificirane da je poznaju temeljito, a to je upravo najbolja skupina ljudi; i što je veća vrijednost egzistencije, to će biti veća šteta ljudi prema njoj, šteta koja se sastoji od njenog nepoznavanja. Prema tome, Uzvišeni kaže:

لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

Ne smatraj druge Allahu ravnim, mnogoboštvo je, zaista, velika nepravda. (31:13)

[Ova pitanja razmotrili smo samo u popularnim radovima jer se o njima već vode javne diskusije.]

Ovo je ono što smo smatrali prikladnim za dokazivanje u ovoj oblasti izučavanja, tj. korespondenciju između Zakona i filozofije, te načela i pravila alegorijske interpretacije u Zakonu. Da već nije dat publicitet među širim masama ovoj temi i ovim pitanjima koja smo razmotrili, mi ne bismo ni jednu riječ o tome napisali; i ne bismo morali tražiti izgovor, odnosno opravdanje u vezi s tim od učenjaka interpretatora, budući da je status ovih pitanja i problema takav da ih treba razmatrati isključivo u knjigama demonstracija i nigdje drugo. Allah je Onaj Koji upućuje i pomaže nam da slijedimo pravi put!

Poglavlje treće

[Filozofskim interpretacijama knjige ne smije se podučavati većina. Zakon je osigurao druge metode za njihovo upućivanje.]

[Svrha Knjige jeste da podučiti istinskoj teoretskoj i praktičnoj znanosti te ispravnim praksama i stavovima.]

Morate znati da je cilj Knjige, odnosno Zakona jednostavno da podučiti istini i ispravnoj praksi. A istinska spoznaja je spoznaja Boga, Slavljenog i Uzvišenog, svih ostalih stvari koje egzistiraju onakvih kakve one u svojoj biti jesu, a posebno specifičnog stava Zakona u vezi s njima, te znanje o spasenju i patnji na budućem svijetu. Ispravna praksa sastoji se u provođenju onih djela i aktivnosti koja donose sreću, odnosno spasenje, te izbjegavanje onih djela i aktivnosti koja donose patnju, odnosno kaznu; poznavanje ovih djela je to što zovemo praktična znanost¹¹⁵. Ova djela dijele se u dvije grupe: 1) izvanjska tjelesna djela; znanost o njima naziva se pravna znanost¹¹⁶ i 2) djela duše kao što su zahvalnost, strpljivost te drugi aspekti i stavovi moralnosti koje Zakon naređuje ili zabranjuje; znanost o njima naziva se asketizam¹¹⁷ ili znanosti o eshatologiji – budućem životu. Ovima je Ebu Hamid posvetio veliku pozornost u svojoj knjizi; kako su ljudi odustali od ovakve vrste djela i postali zaokupljeni onom drugom vrstom – asketizmom – a kako ova vrsta djela obuhvata veće strahopoštovanje prema Bogu¹¹⁸, a što je uzrok sreći i zadovoljstvu, nazvao je svoju knjigu *Oživljavanje religijskih nauka*¹¹⁹. Međutim, ovim skrećemo s teme, stoga ćemo joj se ponovo vratiti.

¹¹³ *Al-fitr-al-faiqe.*

¹¹⁴ *Adm Fazilatil a-ilmije.*

¹¹⁵ *Al-'ilm al-'amali.*

¹¹⁶ *Fiqh.*

¹¹⁷ *Zuhd.*

¹¹⁸ *Tagwa.*

¹¹⁹ *Ihja 'ulum al-din.*

[Zakon podučava konceptima / pojmovima, i izravno i putem simbolike, te koristi demonstrativne, dijalektičke i retoričke argumente. Dijalektički i retorički argumenti prevladavaju s obzirom na to da je glavni cilj Zakona da poduči većinu. U ovim argumentima koncepti su pokazani izravno ili putem simbola, u različitim kombinacijama u premisama i zaključcima.]

Mi kažemo: svrha Zakona je da poduči istinskom znanju i ispravnoj praksi; a podučavanje je dvovrsno, tj. podučavanje konceptima (pojmovima)¹²⁰ i podučavanje sudovima¹²¹, kako su to logičari pokazali. Tri su metode donošenja sudova koje ljudima stoje na raspolaganju: demonstrativna, dijalektička i retorička; a metode za formiranje koncepata su dvije: ili poimanje samih objekata ili poimanje simbola, odnosno slika o objektima. Međutim, nemaju svi ljudi prirodnu sposobnost da prihvate razumske slike, odnosno demonstrativne zaključke, ili čak dijalektičke argumente, a kamoli demonstrativne argumente koji su tako teški za učenje i zahtijevaju tako mnogo vremena, čak i onima koji su kvalificirani da ih nauče. Prema tome, budući da je svrha Zakona jednostavno da svakoga poduči, Zakon mora sadržavati svaku od spomenutih metoda za donošenje sudova, kao i svaku od metoda za formiranje koncepata.

Neke od metoda za donošenje sudova razumljive su, odnosno prihvatljive su većini ljudi. Dakle, prihvatanje sudova kao rezultata primjene ovih metoda je sveobuhvatno: ovo su retorička i dijalektička metoda, pri čemu je retorička metoda sveobuhvatnija od dijalektičke. Treća metoda je svojstvena manjem broju ljudi: to je demonstrativna metoda. Prema tome, s obzirom na to da je primarna svrha Zakona da se pobrine za većinu (bez zanemarivanja uzdizanja elite pri tome), prevladavajuće

metode izražavanja u religiji uobičajene su metode koje većina koristi za formiranje koncepata i sudova.

Ove uobičajene metode u religiji dijele se na četiri vrste:

Jedna vrsta javlja se onda kada je metoda uobičajena ali specijalizirana u dva pogleda: tj. ondje gdje je izvjesna u svojim konceptima i sudovima, uprkos tome što je retorička ili dijalektička. Ovi silogizmi su oni čije su premise, i pored toga što su temeljene na prihvaćenim idejama ili mišljenjima, slučajno izvjesne¹²² i čiji zaključci se slučajno uzimaju u njihovom izravnom značenju bez analogije. Rasprave u Zakonu koje spadaju u ovu klasu nemaju alegorijske interpretacije, a nevjernik je svako onaj ko ovo negira ili ih interpretira kao alegorije¹²³.

Druga vrsta javlja se ondje gdje su premise, i pored toga što su utemeljene na prihvaćenim¹²⁴ idejama ili mišljenjima¹²⁵, izvjesne¹²⁶, i gdje su zaključci analogije za stvari koje se namjeravalo zaključiti. Tekstovi ove vrste, tj. njihovi zaključci, dopuštaju alegorijsku interpretaciju.

Treća vrsta upravo je ona suprotna ovoj prethodnoj; ona se javlja ondje gdje su zaključci upravo one stvari koje se htjelo zaključiti, dok su premise zasnovane na prihvaćenim idejama ili na mišljenjima, odnosno pretpostavkama bez slučajne izvjesnosti. Tekstovi ove vrste, tj. njihovi zaključci, ne dopuštaju alegorijsku interpretaciju, ali za njihove premise može biti neophodna takva interpretacija.

Četvrta vrsta se javlja ondje gdje su premise utemeljene na prihvaćenim idejama ili mišljenjima, odnosno pretpostavkama, bez slučajne izvjesnosti, a gdje su zaključci simboli, odnosno alegorije¹²⁷ za ono što se htjelo zaključiti. U ovim slučajevima dužnost je elite¹²⁸ da ih interpretira kao alegorije¹²⁹, dok je dužnost širih masa¹³⁰ da ih uzme u njihovom očiglednom značenju.

¹²⁰ *Tasarwur.*

¹²¹ *Tasdiq.*

¹²² *Jaqiniat.*

¹²³ *Al-Mutarwil.*

¹²⁴ *Mashurat.*

¹²⁵ *Maznunat.*

¹²⁶ *Jaqiniat.*

¹²⁷ *Mithalat.*

¹²⁸ *Al-Kbarwas.*

¹²⁹ *Tarwil.*

¹³⁰ *Al-Džumbur.*

[Ondje gdje se koriste alegorije, svaka skupina ljudi, demonstrativna, dijalektička i retorička, mora nastojati da shvati simbolizirano unutrašnje značenje ili da se zadovolji očiglednim značenjem, a u skladu sa svojim kapacitetima.]

Općenito, sve ono u ovim tekstovima što dopušta alegorijsku interpretaciju može se shvatiti jedino putem demonstracije. Dužnost elite jeste da u ovakvim slučajevima pristupi takvim interpretacijama, dok je dužnost masa da ih uzmu u njihovom očiglednom, jasnom značenju i to u oba smisla, tj. i kao koncepte i kao sudove, budući da im njihov prirodni kapacitet ne dopušta više od toga.

Moguće je da se pojave među učenicima Zakona alegorijske interpretacije usljed superiornosti jedne od uobičajenih metoda nad drugom u donošenju i prihvatanju sudova, tj. kada je ukazivanje sadržano u alegorijskoj interpretaciji uvjerljivije od indikacije sadržane u očiglednom, jasnom značenju. Takve interpretacije su popularne, a njihovo iznošenje može biti dužnost onih čije su sposobnosti teoretskog razumijevanja dostigle dijalektičku razinu. Ovoj vrsti pripadaju neke interpretacije aš'arija i mu'tezilija, iako su stavovi mu'tezilija općenito ispravniji. U drugu ruku, mase, koje nisu kadre za više od retoričkih argumenata, dužne su da uzimaju ove tekstove u njihovom očiglednom, jasnom značenju, i nije im uopće dopušteno da poznaju takve interpretacije.

Prema tome, u pogledu Zakona ljudi se dijele u tri skupine:

Jedna skupina su oni koje uopće ne ubrajamo u ljude od interpretacije: ovo je retorička klasa. Oni su prevladavajuća većina, jer nijedan čovjek zdravog razuma nije izuzet iz ove vrste metoda do prihvaćanja sudova.

Sljedeća skupina su ljudi dijalektičke interpretacije; ovo su dijalektičari, bilo samo po prirodi, bilo po prirodi i navici.

Konačno, treću skupinu čine ljudi pouzdane interpretacije, ovo su ljudi koji se priklanjaju demonstrativnom zaključku, po prirodi i obrazovanju, tj. izučeni su u umijeću filozofije. Ovakve interpretacije ne bi se smjele prenositi ni objašnjavati ljudima od dijalektike, a kamoli širim masama.

[Objašnjavati unutrašnja značenja ljudima koji nisu kadri da ih razumiju svodi se na uništavanje njihovog vjerovanja u očigledno značenje bez stavljanja na njegovo mjesto nečeg drugoga. Rezultat je nevjerovanje i od strane učitelja i od strane učenika. Najbolje što učeni mogu da urade jest da priznaju neznanje, citirajući Kur'an po pitanju ograničenja ljudskog razumijevanja.]

Kada se neke od ovih alegorijskih interpretacija iznesu, odnosno saopće bilo kome ko nije prikladan da ih primi, odnosno ko nije sposoban da ih shvati, a posebno demonstrativne interpretacije zbog njihove udaljenosti od uobičajenog znanja¹³¹, obojica, i onaj ko ih iznosi i onaj kome se iznose, srljaju u nevjerovanje. Kada je u pitanju ovaj drugi, razlog je taj što alegorijska interpretacija sadrži dvije stvari, odbacivanje očiglednog, jasnog značenja i afirmaciju alegorijskog; tako da, ako se eksterno značenje odbaci u umu nekoga ko je sposoban shvatiti samo to eksterno značenje, bez afirmiranja alegorijskog značenja pri tome, rezultat je nevjerovanje u slučaju da se tekst, o čijoj interpretaciji je riječ, tiče načela religije.

Prema tome, alegorijske interpretacije ne bi trebalo iznositi masama niti ih spominjati u retoričkim ili dijalektičkim knjigama, tj. knjigama koje sadrže argumente ova dva tipa, kao što to radi Ebu Hamid. Iz ovog razloga ih ne treba iznositi ovoj vrsti ljudi; i u pogledu očiglednog teksta, kada

¹³¹ *Al-maarif-al-muštarikah.*

postoji očita sumnja u vezi s tim da li je očigledan svakome i da li je poznavanje njegove interpretacije nemoguće za njih, treba im jasno reći da se radi o dvosmislenom¹³² tekstu i da njegovo značenje ne poznaje niko osim Boga; te da je potrebno staviti tačku iza rečenice Uzvišenog:

“a zna tumačenje njeno samo Allah...” (3:7).

Isti tip odgovora mora se dati i na pitanja teško shvatljivih, odnosno nejasnih stvari i tema, za koje ne postoji načini da ih mase shvate; baš kao što Uzvišeni kazuje u svom ajetu:

“Ipitaju te o Dubu. Reci: ‘Duh je po naredbi Gospodara mog, a vama je od znanja dato samo malo.’” (17:85)

[Izvjescni ljudi posebno su naštetili masama dajući im alegorijske interpretacije koje su pogrešne. Ovi ljudi su potpuna analogija lošim ljekarima. Pravi doktor povezan je s tjelesnim zdravljem na isti način na koji je Zakonodavac povezan s duhovnim zdravljem, a kojem nas Kur'an poziva da težimo. Istinska alegorija je “amanet” koji spominje Kur'an.]

Što se, pak, tiče čovjeka koji iznosi ove alegorije nekvalificiranim osobama, on je nevjernik zbog toga što poziva ljude nevjerovanju. Ovo je suprotno onome čemu poziva Zakonodavac, a što posebno vrijedi u slučajevima kada su te interpretacije alegorija pogrešne i tiču se načela vjere, kao što se desilo s grupom ljudi u našem vremenu. Naime, posvjedočili smo da neki od njih misle da se bave filozofiranjem i da su razumjeli, svojom izvanrednom mudrošću, stvari koje su suprotstavljene Zakonu u svakom pogledu, tj. u odlomcima koji ne dopuštaju alegorijske interpretacije; te da im je bila obaveza da iznesu i objasne ove stvari masama.

Međutim, iznoseći ova pogrešna vjerovanja¹³³, odnosno tumačenja masama, oni su postali uzrokom svoje vlastite propasti, ali i propasti masa, na ovome svijetu i na budućem.

Veza između cilja ovih ljudi i cilja Zakonodavca može se ilustrirati analogijom čovjeka koji odlazi vještom ljekarom. Cilj ovog ljekara je da očuva zdravlje i izliječi od bolesti sve ljude, a to čini tako što im propisuje pravila koja su općeprihvatljiva, a tiču se nužnosti korištenja onih stvari koje će očuvati njihovo zdravlje i izliječiti njihove bolesti i izbjegavanja njima suprotnih stvari. On ne može sve njih učiniti ljekarima, jer je ljekar onaj ko poznaje, putem demonstrativnih metoda i tehnika, stvari koje čuvaju zdravlje i liječe bolesti. Pretpostavimo sada da onaj čovjek kojeg smo na početku ove analogije spomenuli odlazi naokolo među druge ljude i govori im: “Metode koje je ovaj ljekar za vas propisao nisu dobre” i započinje da ih diskreditira, tako da ih ljudi postepeno odbacuju. Ili govori: “One imaju alegorijske interpretacije”, a da ih ljudi pri tome niti razumiju niti ih dokučuju i prihvataju u praksi. Postavlja se pitanje hoće li ljudi koji dođu u ovakvo stanje raditi bilo šta od onoga što je korisno za očuvanje zdravlja i liječenje bolesti, i hoće li ovaj čovjek koji ih je uvjerio da odbace ono u što su prethodno vjerovali biti u stanju da koristi te stvari s njima skupa, stvari za očuvanje zdravlja? Odgovor je, naravno, negativan; niti će on biti u stanju koristi ove stvari, niti će ih oni koristiti, te će i on i oni srljati u propast.

Ovo je, dakle, ono što će se dogoditi ako im iznese istinite alegorije¹³⁴ o ovim stvarima, a kao posljedica njihove nesposobnosti da ih shvate; a da ne govorimo šta će se desiti ako im iznosi pogrešne alegorije, jer će ih ovo navesti da misle kako uopće ne postoje takve stvari kao što su zdravlje kojeg

¹³² *Mutašabiah.*

¹³³ *Al-Aiteqadati-al-faside.*

¹³⁴ *Tarwilat-i-sabibe.*

treba čuvati i bolesti koje treba liječiti, a kamoli da postoje stvari koje čuvaju zdravlje i liječe bolesti. Isti slučaj je i s onima koji iznose alegorije o pitanjima Zakona širim masama i onima koji nisu kvalificirani da ih razumiju; na taj način takve osobe daju pogrešnu, odnosno iskvarenu sliku i odvrću ljude od nje, a onaj ko odvrća ljude od Zakona je nevjernik.

Nesumnjivo je ova analogija prikladna, a ne samo slika, kako bi neko mogao pomisliti. Ona predstavlja istinitu analogiju, u smislu da je odnos ljekara spram zdravlja tijela isti kao i odnos Zakonodavca spram zdravlja duše; tj. baš kao što je ljekar onaj koji teži očuvanju zdravlja tijela kada je prisutno i da ga vrati kada je izgubljeno, tako je i Zakonodavac onaj koji želi isto ovo za zdravlje duša. Ovo zdravlje je ono što zovemo bogobojaznost. Veličanstvena Knjiga nam govori da ju tražimo kroz djela koja su u saglasnosti sa Zakonom, u nekoliko ajeta. Tako Uzvišeni kaže:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ
الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

O vi koji vjerujete! Propisuje vam se post, kao što je propisan onima prije vas, da biste se vi zaštitili (stekli bogobojaznost). (2:183)

Na drugom mjestu Uzvišeni kaže:

لَنْ يَنَالَهُ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤها وَلَكِنْ
يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ كَذَلِكَ

Neće Allahu stići mesa njihova, niti krvi njihove, nego će Mu stići bogobojaznost od vas. (22:37)

Ili:

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ
Uistinu, namaz odvrća od raz-
vrata i ružnog. (29:45)

I drugi slični ajeti Veličanstvene Knjige koji imaju istu svrhu. Kroz poznavanje Zakona i ispravnom praksom usklađenom sa Zakonom, Zakonodavac isključivo cilja ovo zdravlje; i upravo će iz ovog zdravlja proisteći spas i sreća na budućem svijetu, baš kao što će prokletstvo proisteći iz njegove suprotnosti.

Iz ovoga bi trebalo da je jasno da istinite alegorije ne bi smjele biti iznošene u popularnim knjigama, a da ne spominjemo pogrešne alegorije. Istinite interpretacije alegorija su zalog, odnosno amanet koji je ljudskom biću ponuđen na čuvanje i koji je on uzeo da čuva, a od kojeg su sva ostala bića sustegla, tj. one su ono o čemu Uzvišeni govori:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا
وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ
ظَلُومًا جَهُولًا

Uistinu! Mi smo ponudili emanet nebesima i Zemlji i planinama, pa su se sustegli da ga ponesu i pobojali su ga se, a ponio ga je čovjek. Uistinu, on je uveliko nepravедnik i neznalica. (33:72)

[Upravo su zbog pogrešne upotrebe alegorijskih iterpretacija mu'tazilija i aš'arija nastale međusobno sukobljene sekte u islamu.]

Upravo su se kao posljedica iznošenja alegorijskih interpretacija, posebno pogrešnih, kao i pretpostavki da takve interpretacije Knjige treba iznositi svakome, pojavile sekte u islamu, s posledicom da je svaka od njih optuživala one druge za nevjerovanje i krivovjerje. Tako su mu'tazilije interpretirale mnoge ajete i predaje alegorijski i izražavale svoje interpretacije masama, kao i aš'arije koji su činili isto, iako su oni takve interpretacije koristili nešto rjeđe.

Kao posljedica, stvorili su među ljudima razdor, mržnju, međusobno gađenje i netrpeljivost te ratove, rastrgali Zakon na komadiće, te stvorili nepremostive podjele među ljudima.

Pored svega ovoga, u metodama koje su slijedili kako bi došli do svojih interpretacija, oni niti su pratili mase niti su pratili elitu; nisu pratili mase jer su njihove metode bile nejasne u odnosu na metode uobičajene među većinom, a nisu pratili ni elitu jer, ako detaljnije pogledamo ove metode, naći ćemo mnoge nedostatke u uvjetima neophodnim za demonstrativno zaključivanje, što će se shvatiti i nakon najmanjeg ispitivanja bilo koga ko je upoznat s uvjetima demonstrativnog zaključivanja. Nadalje, mnoga od načela na kojima aš'arije temelje svoje znanje su sofisticka, s obzirom na to da negiraju mnoge nužne istine¹³⁵, kao što su stalnost i postojanost akcidenata¹³⁶, akciju jednih stvari na druge, egzistenciju nužnih uzroka za posljedice, supstancijalnih formi¹³⁷ i sekundarnih uzroka.

A njihovi teoretičari ogriješili su se spram muslimana u smislu da su pripadnici aš'arijske sekte prozivali nevjernikom svakog onoga ko nije došao do znanja o egzistenciji Inicijatora Kreacije¹³⁸ metodama za stjecanje ovog znanja koje su oni iznijeli u svojim knjigama. A zapravo su oni ti koji su nevjernici i u zabludi! Polazeći odavde oni su nastavili dalje se razilaziti, pri čemu je jedna skupina govorila: "Primarna obaveza je teoretsko proučavanje", a druga: "To je vjerovanje", tj. ovo se dešavalo jer nisu znali koje su to metode zajedničke svima, kroz čije kapije je Zakon pozvao sve ljude da uđu; pretpostavljali su da postoji samo jedna metoda. Dakle, oni su potpuno pogrešno shvatili svrhu i cilj Zakonodavca, te su i jedni i drugi bili u zabludi i odveli i druge u zabludu.

[Prikladne metode za podučavanje ljudi date su u Kur'anu, kako su to prvi muslimani znali. Popularni dijelovi Knjige su natprirodni, kada je riječ o brizi za potrebe svake skupine umova, odnosno svih intelektualnih kapaciteta. Ono što namjeravamo u budućnosti učiniti jeste napraviti jednu studiju njegovih učenja na očiglednoj, jasnoj razini, i tako pomoći uklanjanju ozbiljne štete koju su neupućeni zagovornici filozofije i religije nanijeli.]

Može se postaviti pitanje: Ako ove metode koje slijede aš'arije i drugi teoretičari nisu uobičajene metode kojima je Zakonodavac namjeravao podučiti mase, i putem kojih je isključivo moguće podučiti ih, onda koje su to uobičajene metode u ovoj našoj vjeri? Naš odgovor glasi: To su isključivo metode koje su date u Dragocjenoj Knjizi. Jer, ako pomno proučimo Veličanstvenu Knjigu, naći ćemo u njoj tri metode koje su dostupne svim ljudima. Naime, uobičajene metode za podučavanje većine naroda, kao i specijalna metoda. A ako detaljno pogledamo njihove vrijednosti i odlike, postaje očigledno da je nemoguće naći druge, bolje uobičajene metode za podučavanje i upućivanje masa od metoda spomenutih u njoj.

Prema tome, ko god ih neovlašteno mijenja, iznoseći alegorijsku interpretaciju koja sama po sebi nije očigledna, ili nije svakome očiglednija od samih ajeta, odbacuje njihovu mudrost i odbacuje njihove namjeravane posljedice priskrbijivanja ljudskog spasenja. Ovo postaje vrlo očito ako usporedimo stanje prvih vjernika sa stanjem onih koji su došli nakon njih. Naime, prvi vjernici dolazili su do savršene vrline i bogobojznosti tako što su isključivo koristili kazivanja Knjige, bez alegorijske interpretacije; a svako od njih ko je našao neku alegorijsku interpretaciju, smatrao je da ne priliči da je iskazuje drugima. Međutim, kada su oni koji su došli poslije njih počeli

¹³⁵ *Al-Zarurijat.*

¹³⁶ *Thubut-al-ārāz.*

¹³⁷ *Al-Sour-al-džoubarije.*

¹³⁸ *Wudžud Al-Bari.*

koristiti alegorijsku interpretaciju, njihova bogobojaznost se smanjila, njihov razdor i nesloga povećali, njihova ljubav jednog prema drugom je nestala i podijelili su se na sekte.

Prema tome, ko god namjerava ukloniti ovu novotariju iz Zakona, mora usmjeriti svoju pozornost prema Veličanstvenoj Knjizi i nastojati izvući iz nje argumente u vezi s bilo čime što od nas zahtijeva da vjerujemo, te koristiti svoju sposobnost rasuđivanja u potrazi za očiglednim značenjima što je moguće bolje, bez bilo kakve alegorijske interpretacije, osim tamo gdje je alegorijsko značenje očigledno samo po sebi, tj. općenito očigledno svakome. Jer, ako detaljno promotrimo kazivanja data u Knjizi, a čija je svrha obrazovanje ljudi, čini se da ovladavanjem njihovim značenjem dolazimo do tačke iza koje niko, osim ljudi upućenih u demonstrativno zaključivanje, ne može izvući iz njihovih očiglednih riječi značenje koje nije očigledno u njima. Ovo svojstvo nije moguće naći niti u jednom drugom govoru.

Naime, ova religijska kazivanja u Veličanstvenoj Knjizi koja su upućena svakom čovjeku imaju tri svojstva koja ukazuju na njihov nadnaravan karakter: (1) Ne postoje kazivanja poticajnija i uvjerljivija od njih. (2) Njihovo značenje zahtijeva prirodnu vještinu, sve do tačke iza koje njihovu alegorijsku interpretaciju (ako se radi o kazivanjima koja imaju takvu interpretaciju) mogu naći samo oni koji su vješti demonstrativnom zaključku. (3) Ona sadrže načine privlačenja pažnje¹³⁹ ljudi od istine prema istinitom alegorijskom značenju. Ovakav karakter ne nalazimo u učenjima aš'arija niti u učenjima mu'tazilija, tj. njihove interpretacije ne zahtijevaju vještinu niti sadrže načine privlačenja pozornosti istini, niti su istinite; i upravo je ovo razlog zbog kojeg su se novotarije proširile.

Naša je želja da se posvetimo ovom cilju i da ga učinkovito ostvarimo i, ako nam Allah podari dovoljno života, radit ćemo uporno na njegovom ostvarenju onoliko koliko je to u našoj moći; a može se desiti da će taj posao poslužiti kao polazna tačka našim nasljednicima. Jer, naša duša je u stanju krajnje tuge i boli zbog štetnih izmišljotina i izopačenih vjerovanja koja su se uvukla u ovu vjeru, a posebno takvih nedaća koje su je zadesile od ljudi koji sebe smatraju sklonim filozofiji. Jer, rane koje nanese prijatelj mnogo su teže nego rane koje nanese neprijatelj. Referiramo se ovdje na činjenicu da je filozofija prijatelj i polusestra religije; prema tome, rane koje religiji nanose ljudi povezani s filozofijom najteže su i najgore rane, pored neprijateljstva, mržnje i svađa koje takve rane potpiruju između ovo dvoje, koji su po svojoj prirodi drugovi, a po svojoj suštini i instinktu ljubavnici. Također su joj rane nanijeli i mnogobrojni neupućeni prijatelji koji sebe smatraju bliskim njoj; to su sekte koje egzistiraju u okviru ove naše vjere. Međutim, Allah usmjerava sve ljude pravome putu i pomaže svakome da Ga zavoli; On sjedinjuje njihova srca u strahu od Njega i uklanja iz njih mržnju i prezir Svojom uzvišenošću i Svojom milošću!

Uistinu, Allah je već uklonio mnoge od ovih nedaća, štetnih ideja i praksi koje odvođe s pravog puta, pomoću ovog pobjedonosnog zakona.

Njime, On otvara put mnogim kolistima, posebno onoj skupini ljudi koji su krenuli putem izučavanja, studiranja i traženja istine. Ovo je On uradio pozivanjem masa srednjem putu poznavanja Allaha Veličanstvenog, putu koji je iznad nižeg puta slijeđenja autoriteta, ali ispod meteža teologa, te usmjeraujući pozornost elite na njihove obaveze da temeljito izučavaju načela religije. Allah je Onaj koji daje uspjeh i Onaj koji upućuje Svojom Dobrotom.

¹³⁹ *Al-Tanbih.*

Odgovor na pitanje koje je šejh Ebu-Velid spomenuo u risali¹⁴⁰

[Pokušat ćemo riješiti vaš problem u vezi s Božijim Znanjem.]

Da Allah produži Vašu snagu, nastavi da Vas blagosilja i sačuva Vas nedaća!

Vašom nadmoćnom inteligencijom i obilnim talentom, Vi ste nadmašili mnoge od onih koji su posvetili svoje živote ovim znanostima, a Vaša prodorna misao učinila je da postanete svjesni poteškoće koja se javlja u vezi s vječnim Znanjem Njegovim, a iz razloga što je Ono povezano sa stvarima koje potječu od tog Znanja. Stoga je naša obaveza, a u interesu istine i okončavanja Vaše zbunjenosti, da riješimo ovu poteškoću, nakon što smo je formulirali; jer onaj koji ne zna kako da sveže čvor, ne može ga ni odvezati.

[Problem: Kako Bog može biti svjestan promjene u zbilji a da pri tome ne dođe do odgovarajuće promjene u Njegovom vječnom Znanju?]

Poteškoća se nameće iz sljedećeg razloga. Ako su sve ove stvari [objekti] bile u Znanju Boga Veličanstvenog prije nego što su egzistirale, postavlja se pitanje: "Jesu li one u svom stanju egzistencije iste, odnosno identične u Njegovom Znanju kao što su bile prije svoje egzistencije, ili su u svom stanju egzistencije drugačije u Njegovom Znanju nego što su bile prije svoje egzistencije?" Ako kažemo da su u svom stanju egzistencije ovih stvari drugačije u Božijem Znanju u odnosu na ono kakve su bile prije svoje egzistencije, slijedi da je vječno Znanje¹⁴¹ podložno promjenama, te da onda, kada prelaze iz neegzistencije¹⁴² u egzistenciju, nastaje s njima i dodatno Znanje¹⁴³; ali ovo je nemoguće i nespojivo¹⁴⁴ kada je riječ o vječnom Znanju. Ako, s druge strane, kažemo da je Znanje o njima u oba stanja jedno te isto, postavlja se

pitanje: "Jesu li i ona sama po sebi", tj. bića koja dolaze u egzistenciju, "ista prije nego što su egzistirala kao i kada egzistiraju?" Odgovor mora biti "Ne, sama po sebi ona nisu ista prije svoje egzistencije i kada egzistiraju", jer u suprotnom bi ono što egzistira i ono što ne egzistira bilo jedno te isto. Ako suparnik u raspravi ovo dopusti, može mu se postaviti pitanje: "Zar istinsko znanje nije znanje o egzistenciji onakvoj kakva zaista jest?" Ako odgovori: "Da", kazat ćemo: "Posljedično tome, ako se predmet [objekt] mijenja u sebi, onda se i znanje o njemu mora mijenjati; u suprotnom, neće biti spoznat onakvim kakav zaista jeste." Prema tome, nužna je jedna od dvije alternative: ili se vječno Znanje u sebi mijenja, ili Mu stvari koje dolaze u egzistenciju nisu poznate. Međutim, obje ove alternative su neprihvatljive za Boga Uzvišenog.

Ova poteškoća očita je u onome što se pojavljuje u slučaju čovjeka: Njegovo znanje o nepostojećim stvarima ovisi o pretpostavci egzistencije, dok njegovo znanje o njima kada egzistiraju ovisi o samoj toj njihovoj egzistenciji. Očigledno je samo po sebi da su ova dva stanja znanja različita; u suprotnom, čovjek ne bi znao za egzistenciju stvari u trenutku kada ona postoji.

[Božije predznanje svakolike promjene ne rješava problem, kako to teolozi misle, jer stvarno pojavljivanje promjene vjerovatno dodaje nešto novo Njegovom Znanju.]

Nemoguće je pobjeći ovoj poteškoći uobičajenim odgovorom koji daju teolozi, da Bog Uzvišeni poznaje stvari prije njihove egzistencije onakvima kakve će biti u trenutku njihovog nastanka, u pogledu vremena, mjesta i drugih atributa svojstvenih svakom biću. Jer može im se postaviti pitanje: "Kada ona nastanu, tj. dođu u egzistenciju, dolazi li i do kakve promjene ili

¹⁴⁰ Dodatak na poslanicu koji postoji u svim njenim izdanjima.

¹⁴¹ *Al-Ilm al-qadim.*

¹⁴² *Al-Adam.*

¹⁴³ *Ilmun zajed.*

¹⁴⁴ *Mustabil.*

ne?“, u smislu prelaska stvari iz neegzistencije u egzistenciju. Ako odgovore da “nema promjene”, onda su oni uobraženi. Međutim, ako odgovore da “dolazi do promjene”, može im se postaviti pitanje: “Da li je onda pojavljivanje¹⁴⁵ te promjene prisutno u vječnom Znanju ili ne?” Dakle, ranija poteškoća postaje prisilna. Sažeto kazano, teško se može zamisliti da je znanje o stvari prije nego što ona dođe u egzistenciju identično znanju o njoj nakon što počne egzistirati. Takva je, dakle, formulacija ovog problema u njegovoj najjačoj mogućoj formi, kako smo to objasnili u razgovoru.

[Gazalijevo rješenje nije zadovoljavajuće. On promatra Božije Znanje kao jedan član u odnosu, koji se ne mijenja po sebi onda kada ono na šta se odnosi, predmet spoznaje, promijeni svoju relaciju prema njemu. Međutim, znanje je relacija, a ne jedan član u tom odnosu.]

Potpuno rješenje ove poteškoće zahtijevalo bi dužu raspravu; stoga ćemo se ovdje pozabaviti samo ključnom tačkom rješenja. Ebu Hamid u svojoj knjizi pod naslovom *Nedosljednost filozofa* nastojao je riješiti ovu poteškoću na način koji nije uvjerljiv. On navodi argument čija je suština u tome što tvrdi da su znanje i objekt znanja međusobno povezani; i kako se jedna od dvije povezane stvari može izmijeniti bez mijenjanja druge, tako se, kako se čini, događa i stvarima u Znanju Boga Uzvišenog: one se u sebi mijenjaju, ali se Znanje Božije o njima ne mijenja. Primjer međusobno povezanih stvari bio bi kada bi se jedan stup nalazio lijevo od Zeida a zatim desno od njega, u međuvremenu u Zeidu ne bi došlo ni do kakve promjene. Međutim, ovaj dokaz nije ispravan. Jer došlo je do promjene u samom odnosu: odnos koji je bio lijevo orijentiran postao je desno

orijentiran, a jedina stvar koja se nije izmijenila jest subjekt odnosa, tj. njegov nosilac Zeid. Ako je to tako, i znanje je sam odnos, ono se nužno mora izmijeniti kada se izmijeni predmet spoznaje, baš kao što, kada stup promjeni svoje mjesto, odnos stupa prema Zeidu se mijenja, i on postaje desno orijentiran nakon što je bio lijevo orijentiran.

[Ispravno rješenje je ono da je vječno Znanje uzrok bića, a ne njihova posljedica, kako je to slučaj s nastalim znanjem. Prema tome, ono se ne mijenja kada se ona promijene.]

Način da se riješi ova poteškoća, prema našem mišljenju, jest da se prepozna kako je položaj vječnog Znanja u odnosu na bića drugačiji od položaja nastalog znanja u odnosu na bića, u tome što egzistencija bića predstavlja uzrok i razlog našeg znanja, dok je vječno Znanje uzrok i razlog egzistencije bića. Kada bi u vječnom Znanju, nakon dolaska bića u egzistenciju nakon njihove neegzistencije, došlo do davanja, kako se to dešava u nastalom znanju, slijedilo bi da je vječno Znanje posljedica bića, a ne njihov uzrok. Prema tome, ne smije doći do bilo kakve promjene kao što je slučaj s nastalim znanjem¹⁴⁶. Pogreška u vezi s ovim pitanjem nastala je naprosto iz pravljenja analogije između vječnog Znanja i nastalog znanja, tj. između nadosjetnog i osjetnog; a pogrešnost ove analogije dobro je poznata. Baš kao što ne dolazi do promjene u agensu kada njegovo djelo [čin, akcija] dođu u egzistenciju, tj. ne dolazi do promjene koja se već nije desila, isto tako ne dolazi do promjene u vječnom Znanju kada predmet Njegovog Znanja rezultira iz Njega.

Dakle, poteškoća je riješena i ne moramo smatrati da, ako ne dolazi do promjene, tj. do promjene u vječnom Znanju, On ne poznaje bića onakvima kakva ona jesu u trenutku

¹⁴⁵ *Al-Hudutb.*

¹⁴⁶ *Al-Ilm al-mubadith.*

njihovog dolaska u egzistenciju; ono što moramo samo priznati jeste da ih On ne poznaje s nastalim znanjem nego s vječnim Znanjem.

Jer pojavljivanje promjene u znanju usljed promjene u bićima predstavlja stanje samo onog znanja koje je uzrokovano bićima, tj. nastalo znanja.

[Filozofi drže da Bog poznaje partikularije ali putem vječnog Znanja, a ne da ih On uopće ne poznaje. Uistinu, oni smatraju da je Njegovo znanje uzrok njihovog dolaska u egzistenciju, kao i da to Znanje šalje slutnje o partikularijama u snovima.]

Prema tome, vječno Znanje povezano je s bićima na sasvim drugačiji način od onog na koji je s bićima povezano nastalo znanje. Ovo ne znači da nije uopće povezano, a za šta se filozofe optuživalo da govore, u kontekstu ove poteškoće, da Veličanstveni ne poznaje partikularije. Njihova pozicija nije ona koja im se imputira, zapravo oni drže da On ne poznaje partikularije u vezi s nastalim znanjem, čije je pojavljivanje uvjetovano njihovim pojavljivanjem [tj. pojavljivanjem partikularija], s obzirom na to da je On njihov uzrok, a nije uzrokovan njima kako je to slučaj s nastalim znanjem. I ovo je najveća mjera u kojoj je moguće dopustiti pročišćenje koncepata.

Jer dokaz tjera na zaključak da On poznaje stvari, budući da je njihovo proisticanje iz Njega posljedica samo Njegovog znanja; ono nije posljedica toga da je On tek Egzistirajući ili Egzistirajući s određenim atributom, nego je posljedica Njegovog znanja, kako to Uzvišeni kaže: *A kako i ne bi znao Onaj koji stvara, Onaj koji sve potanko zna, koji je o svemu obaviješten.* (67:14) Ali dokaz, također, tjera na zaključak da On ne poznaje stvari znanjem istog karaktera kao što je nastalo znanje. Prema tome, mora postojati drugačije znanje o bićima koje je bezuvjetno [neograničeno], a to je vječno Veličanstveno Znanje. Kako je onda uopće zamislivo da su peripatetički filozofi mogli zastupati takvo mišljenje prema kojem vječno Znanje ne dokučuje partikularije, kada su držali da ono predstavlja uzrok upozorenja u snovima, objave i drugih oblika inspiracije i nadahnuća?

[Zaključak]

Čini nam se da je ovo način rješavanja ove poteškoće; ono što je kazano je neupitno i neosporno. Bog je taj Koji nam pomaže da slijedimo pravi put i Koji nas usmjerava istini. Neka su mir, milost i blagoslovi Božiji s vama!

S engleskog preveo: Eldin Sejmen